

18. YÜZYILDA OSMANLI İDARESİNDE KIBRIS'TA MEDANA GELEN BOŞANMA OLAYLARI

ALİ EFDAL ÖZKUL*

GİRİŞ

Kıbrıs adasında aile hayatı ile ilgili olarak çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar ya doğrudan aile hayatını anlatmakta ya da dolaylı olarak çalışmanın içerisinde aileden bahsetmektedirler. Kıbrıs'ta aile ile ilgili çalışan araştırmacılar arasında Ronald C. Jennings, M. Akif Erdoğan, Nuri Çevikel ve Mehmet Demiryürek bulunmaktadır. Osmanlı Devleti adayı 1571 yılında fethetmesiyle birlikte burada kendi sistemini kurmaya başlamıştır. Dolayısıyla Osmanlı ülkesinde aile ile ilgili uygulamaların benzerlerini Kıbrıs'ta da görmek mümkündür. İlgili çalışmada Osmanlı idaresinde Kıbrıs'taki boşanma hadiselerinin daha iyi anlaşılabilmesi için adadaki aile kurumu ve aile ile ilgili oluşumlar hakkında da bilgi verilecektir.

EVLENME

Evlenmeye karar veren kız ve erkek, çoğu zaman bizzat mahkemeye giderek, bazen de taraflardan birinin veya her ikisinin mahkemeye vekil göndermeleri suretiyle ya da mahkemeden eve görevli getirilerek, şahitler huzurunda evlenmek istediklerini beyan ettikten sonra nikâh akdi yapılır ve bu sözleşme mahkeme siciline yazılırdı.¹

Araştırmaya konu olan 18. yüzyılda sicillerde Kıbrıs'ta, mahkemeye giderek kadı huzurunda gerçekleşen iki evlilik olayına rastlanmaktadır. Söz konusu kayıtlardan bir tanesi yüzyılın ilk yarısında diğeri ise ikinci yarısında yapılmıştır.² Bunlardan birincisi Lefkoşa'nın Karamanizade Mahallesi'nden bir Ermeni bayanla bir Müslüman'ın 23 Mart 1729 tarihinde yaptığı nikah kayıdır.³ Diğeri ise 14 Haziran 1780 tarihinde Lefkoşa'nın Debbağhane Mahallesi'nden iki Müslüman'ın evlilik kayıdır.⁴

* Prof. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Lefkoşa/KKTC, aliefdal.ozkul@neu.edu.tr

¹ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akidleri", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1982, III, 6 vd.

² Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2005, s. 128; Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ta Aile", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 50 (2009/2), İstanbul 2010, s. 89.

³ Özkul, *a.g.e.*, s. 126.

⁴ KŞS, 18/81-1 (Burada ilk önce defter numarası verilmiş, daha sonra sırasıyla sayfa sayısı ve hüküm numarası belirtilmiş ve çalışmanın tamamında, sicillere yapılan atıflarda bu yol izlenmiştir.); Demiryürek, *a.g.m.*, s. 89.

Osmanlı tarihinin daha önceki dönemlerinde görüldüğü gibi, 18. yüzyılda da Kıbrıs'ta farklı dinler ve cemaatler arasında evliliklerin yapıldığı belgelerden öğrenilmektedir. Bazı batılı seyyahlar adada bu tür evliliklerin yaygın olduğunu belirtmektedirler.⁵ Müslüman erkeklerin ve kadınların müşriklerle evlenmeleri yasaktı.⁶ İslâm hukuku, bir Müslüman hanımın bir gayrimüslim (*ehl-i kitap*) erkekle evlenmesine izin vermemektedir.⁷ Bundan dolayı adada toplumlar arası evliliklerin daha çok Müslüman erkeklerle gayrimüslim bayanlar arasında gerçekleştiği düşünülmektedir.⁸ Kıbrıs Ortodoks kilisesi, yapılan bu tür evliliklere şiddetle karşı çıkmakta ve bu evlilikleri yapanları kocalarından boşandıklarında veya kocaları öldüğünde dahi kiliseye almamakta, öldüklerinde cenazelerini kaldırmamaktadır.⁹ Ancak Osmanlı ülkesinin, Müslim ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları Bursa, Kayseri gibi kimi yerlerinde, farklı dönemlerde yapılan araştırmalarda iki toplu arasındaki evliliklere her nedense rastlanmamıştır.¹⁰ Bu tür evliliklerin, adadaki yerli grupların Müslüman cemaatine katılarak asimile edilmesi için kullanışlı bir yol olduğu düşünülmektedir.¹¹

Evliliğe karar verildiğinde kız tarafına damat tarafından *namzetlik*¹² veya *mehr*¹³ adı altında bir miktar para verilmektedir. İslâm hukukuna göre *mehr* iki kısma ayrıl-

⁵ Johannes Zeilinger, "Western Travellers On Ottoman Cyprus", *Second International Congress For Cyprus Studies 24-27 November 1998*, Eastern Mediterranean University, Gazimağusa 1999, Ia, 329; Claude D. Cobham, *Excerpta Cyprica: Materials For A History of Cyprus. With an Appendix on Bibliography of Cyprus*, Cambridge 1908, s. 269, 405, 449, 592.

⁶ Mehmet Altan-Mehmet İpçioğlu, "Şer'iye Sicil Kayıtlarına Göre 1748-1749 Yıllarında Konya'da Aile", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/2009, Konya 2009, s. 524.

⁷ Hamdi Döndüren, "Nikah", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Cilt V, İstanbul 1992, s. 99; Altan-İpçioğlu, a.g.m., s.524. Vergi H. Bedevi, "Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri Üzerinde Araştırmalar", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Ankara 1971, s. 142; Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa 1998, s. 60; Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Ankara 1994, s. 94.

⁸ Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York 1993, s. 24-29; Ronald C. Jennings "Divorce In The Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640", *Studia Islamica*, LXXVIII, 1993, s. 159.

⁹ KŞS, 4/197-1. Kaydın tamamı için bak. Ali Efdal Özkul, *Leşkoşa'nın 4 Numaralı Şer'iye Sicili (H. 1043-1046)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Tezi, İzmir 1995, s. 100; Jennings, a.g.e., s. 142; Mehmet Akif Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında İhtida Meselesi (1580-1640)", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 16.

¹⁰ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa 1998, s. 16.; Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Ottoman Kayseri", *JESHO, XVIII/1* (1975), ss. 53-114; Ronald C. Jennings, "The Legal Position of Women in Kayseri, a Large Ottoman City, 1590-1630," *International Journal of Women's Studies* 3 (1980): 559-582; Jennings Ronald C., "Zimmis (non-Muslim) in early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the economic and Social History of the Orient* 21 (1978): 225-293.

¹¹ Ronald C. Jennings, "The Society and Economy of Maçuka in the Ottoman Judicial Registers of Trabzon, 1560-1640", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, Cambridge 1986, s. 147.

¹² Kız babaları çocukları küçükken reşit olduklarında evlendirecekleri erkekte söz kestikleri için namzetlik adı altında bir miktar para almaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bak. Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin

maktadır. Bunlardan birincisi *mehr-i muaccel* olup evlenme sırasında kadına ödenen paradır. İkincisi ise *mehr-i müeccel* olup erkeğin karısını boşadığında ödemekle yükümlü olduğu miktardır.¹⁴ Anadolu'nun bazı bölgelerinde devletin karşı çıkmasına karşın kız babaları *mehrden* başka başlık parası aldıkları da görülmektedir.¹⁵ Bazı durumlarda *mehrin* miktarında tartışma çıkmakta ve her iki tarafın iddialarını ispatlayacak şahitleri yoksa, *mehrin* hesaplanmasında kadının emsal ve akranları örnek alınmaktadır. Buna ise *mehr-i misl* denilmektedir.¹⁶

Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da tek eşli evliliğin yaygın olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Çeşitli çalışmalardan Osmanlı ülkesinde çok eşliliğin oranı %5 ile %10-12 arasında değiştiği öğrenilmektedir.¹⁷ Osmanlı ülkesinde çok eşli evlilik yaygın olmamasına¹⁸ rağmen çalışılan dönemde adada Müslümanlar arasında yaygın olmamakla birlikte iki ve üç eşli evliliklere rastlanılmıştır.¹⁹ Jennings, Kıbrıs'ta çok eşli evliliğin Müslümanlar arasında yaygın olmadığını belirtmektedir.²⁰ Gayrimüslimler arasında ise 12. yüzyıldan itibaren kilisenin yasaklamasından dolayı çok eşli evlilikler görülmemektedir.²¹

Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Belleten*, LIV/211, (1990), s.1019.; Nurcan Abacı Namzetlik uygulamasının nişanlanma ile eşanlamlı olduğunu belirtmektedir. Bak. Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara, 2001, s. 139-142.

¹³ Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *DLA*, Cilt 28, Ankara 2003, s. 389-391.

¹⁴ İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1980, I, 33-36; Jennings, *a.g.e.*, s. 27 vd.; Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2001, s. 292 vd.

¹⁵ İsmail Kıvrım, "XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:22, Konya 2007, s. 364 vd.

¹⁶ Ortaylı, "a.g.m.", s. 36; Henry P. Williams, "Marriage and Divorce in the Legal Culture of the Old, the Ottoman, and the New Turks", *Journal of Turkish Studies*, 1981, V, 150; Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2001, s. 293; Aydın, "Mehir", s. 389-390; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. I, İstanbul 2001, s. 340-341; Ahmet Yaman, *İslam Aile Hukuku*, Konya 2002, s. 48-49; Kıvrım, "Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu", s. 371.

¹⁷ Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, LIV/211, (1990), s. 950 vd.; İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği", *Türkler*, Cilt XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 30; Galip Eken, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Antep'te Aile", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 6 (2000), Konya, s. 485 vd.; Justin Mc Carthy, *The Ottoman Turks*, London 1997, s. 265.; Said Öztürk, "Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 409.; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 291.

¹⁸ Madeline C. Zilfi, "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, İstanbul 2000, s. 255 vd.

¹⁹ Özkul, *a.g.e.*, s. 131 vd.

²⁰ Jennings, *a.g.e.*, s. 29.

²¹ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara 1992, s. 93; İsmail Kıvrım, "17. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntab, Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrik)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (<http://sbe.gantep.edu.tr>), 2011 10 (1), s. 374; Kıvrım, "Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu", s. 383 vd.; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1997, s. 306.

BOŞANMA

Boşanma, evli çiftin çeşitli sebeplerden dolayı çıkan anlaşmazlıklar sonucunda aralarındaki evlilik bağına son vermeleri demektir. Boşanma konusunda erkeğin kadına göre daha geniş bir serbestlik içinde bulunduğu görülmektedir.²²Imber'e göre evliliğin feshi, kadın ile erkeğin arasındaki eşitsizliklere daha da çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır.²³Boşanma, şer'î hükümlere göre *talâk* (erkeğin boşanmayı gerçekleştirmesi)²⁴, *muhâla'a*(kadının boşanmayı istemesi) ve *tefrîk* (mahkeme kararı) şeklinde gerçekleşmektedir.²⁵ Kıbrıs'ta, 18. yüzyılın ilk yarısındaki boşanma olaylarının 1769-1800²⁶ ve 1757-1800²⁷yıllarına nazaran daha fazla olduğu görülmektedir. İncelenen dönemdeki mahkeme kayıtlarına yansıyan boşanma davaları, *muhâla'a (hul'*)²⁸, *bâyinen tattlik* (ayrıcı boşanma)²⁹ ve mahkeme kararı (*tefrîk*)³⁰ adlarıyla üç bölümde ele alınabilir.

1700-1726 yılları arasında sicillerde Kıbrıs adasında meydana gelen 301 adet boşanma kaydı görülmektedir. Bunlardan 212'si (%70,3)*muhâla'a* şeklinde 83'ü (%27,57) *talâk* (59'u *talâk* 24 tanesi ise *bâyinen tattlik*) ve 6'sı (%1,99) ise *tefrîk* şeklindedir. 212*hul'* davasından 198'i (%93,39) Müslümanlar arasında, 8 (%3,77) tanesi gayrimüslimler arasında, 6 (%2,83) tanesi ise gayrimüslim bayanlar ile Müslüman erkekler arasında gerçekleşmiştir. 59 adet *talâk* davasından 38 tanesi Müslümanlar arasında 19 tanesi gayrimüslimler arasında ve 2 tanesi ise gayrimüslim bayanlar ile Müslüman erkekler arasında gerçekleşmiştir. 24 adet *bâyinen tattlik* davasından 18 tanesi Müslümanlar arasında 6 tanesi gayrimüslimler arasında gerçekleşmiştir. Mahkeme tarafından yapılan boşanmaların tümü Müslümanlar arasında gerçekleşmiştir.³¹

1726-1750 yılları arasında sicillerde Kıbrıs adasında meydana gelen 278 adet boşanma kaydına rastlanmaktadır. Bunlardan 202'si (%72,66) *muhâla'a* şeklinde, 73'ü

²² Altan-İpçioğlu, a.g.m., s. 527.

²³ Colin Imber, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehr", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, İstanbul 2000, s. 80.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bak. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 295-300.

²⁵ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara 1992, s. 442; Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya 1988, s. 122-123.

²⁶ Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)*, Gazimağusa 2000, s. 188 vd.; Nuri Çevikel, "Kıbrıs Eyaleti'nde Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (1750-1800)", *Osmanlı*, Cilt 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 280.

²⁷ Demiryürek, a.g.m., 95-97.

²⁸ Kıbrıs adasındaki muhâla'a şeklindeki boşanma konusu, Jennings, "Divorce", s. 155-167 tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

²⁹ *Talâk-ı bain* de denilen boşanma türü, kocaya yeni bir nikâh kıymadan dönme hakkı vermeyen boşanma şeklidir. Ayrıntı için bak. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 299.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bak. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 300 vd.

³¹ 1700-1726 yılları arasındaki bilgiler 6, 7, 8, 9, 10, 11 ve 12 numaralı *Lefkoşa Şer'î Sicil Defterlerinden* alınmıştır.

(%26,26) *talâk* (*bâyinen tattik*, *talâk-ı selâse*, *ulâk*)³² ve 3'ü (%1,08) ise kadı tarafından yapılan boşanmalar (*tefrîk*) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. 202 *hul'* davasından 189'u (%93,56) Müslümanlar arasında, 9'u (%4,46) gayrimüslimler arasında ve 4 (%1,98) tanesi ise gayrimüslim bayanlar ile Müslüman erkekler arasında gerçekleşmiştir. 73 adet talâk davasından 57 tanesi Müslümanlar arasında, 16'sı ise gayrimüslimler arasında meydana gelmiştir. *Talâk* şeklindeki boşanmalarda ise Müslümanların tercih oranları %78,1 iken gayrimüslimlerin tercihleri %21,9'dir. Bu arada bu dönemde de mahkemenin ayırdığı çiftlerin tamamı Müslüman'dır.³³

18. yüzyılın ikinci yarısında (1757-1800) ise Kıbrıs adasında 33 boşanma olayına rastlanmaktadır. Bunların 7 tanesi *muhâla'a* şeklinde (%21,21), 3 tanesi *tattik* şeklinde (%9,09) ve 9 tanesi *bâyinen tattik* şeklinde (%27,27) gerçekleşmiştir. 2 boşanma (% 6,06) kocaların Kıbrıs dışına gitmesi sonucu mahkeme kararı ile *tefrîk* şeklinde gerçekleşmiştir. 12 boşanmanın (% 36,36) nasıl gerçekleştiği tespit edilememiştir.³⁴

18. yüzyılın belgeleri incelendiğinde yüzyılın ilk yarısındaki boşanma kayıtları ile ikinci yarısındaki kayıtlar arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Yüzyılın ilk yarısındaki 579 boşanma kaydına karşın ikinci yarısında sadece 33 boşanma kaydı sicillerde yer almaktadır. Oysa 18. ilk yarısını ikiye ayırdığımızda boşanma davalarında dengeli bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi 1700-1726 yılları arasında 301, 1726-1750 arasında ise 278 kayıt bulunmaktadır.

Çalışılan dönemde Lefkoşa mahkemesine yansıyan boşanma davaları arasında Lefkoşa kazası ve köylerinin yanı sıra Kıbrıs'taki diğer kazalardan insanların da bulunduğu sicillerden öğrenilmektedir. 1700-1726 arası dönemde mahkemeye gelenlerin künyeleri arasında Lefkoşa, Mesarya, Girne, Tuzla, Kukla, Baf, Limasol, Karpaz, Mağusa, Hirsofu kazaları yanında İstanbul da bulunmaktadır.³⁵ 1726-1750 arası dönemde ise Lefkoşa, Lefke, Mağusa, Girne Mesarya, Hirsofu, Baf, Omorfa, Piskopu, Gilan kazaları ile Şehir ve Değirmenlik nahiyeleri yer almaktadır.³⁶ Çevikel, 1769-1800 yılları arasında meydana gelen boşanmaların Lefkoşa, Tuzla ve Mağusa kazalarında gerçekleştiğini belirtmektedir.³⁷

18. yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi Osmanlı idaresinde Kıbrıs'ta meydana gelen boşanmaların çoğunluğu bazı dönemler hariç, *muhâla'a* (*hul'*) şeklinde gerçekleşmiştir denilebilir.³⁸ Osmanlı ülkesinin başka bölgelerinde de *muhâla'a* şeklindeki bo-

³² Ayrıntılı bilgi için bak. Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988, s. 115 vd.; Mehmet Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 39.

³³ İlgili yıllardaki boşanmaları gösteren detaylı tablo için bak. Özkul, *a.g.e.*, s. 135-147.

³⁴ Demiryürek, *a.g.m.*, s. 95 vd.

³⁵ Lefkoşa Şer'i Sicil Defterleri 6-12 numaralı defterler.

³⁶ Özkul, *a.g.e.*, s. 135-147.

³⁷ Çevikel, *a.g.m.*, s. 280.

³⁸ Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında Kadınlar", s. 172.

şanmaların diğer boşanmalardan daha yüksek oranlarda olduğu tespit edilmektedir. Uygulamada *muhâla'anın talâk* kayıtlarından çok daha fazla olmasının sebebi, bu boşanma şeklinin bir çeşit anlaşma akdi olması ve tescil ettirilme ihtiyacından doğmasıdır.³⁹ Nitekim, Tosya, Çankırı, Kastamonu⁴⁰, İstanbul, Anadolu, Suriye, Kıbrıs, Mısır ve Filistin⁴¹ sicillerinde 17. ve 18. yüzyıllarda *muhâla'anın* büyük bir çoğunluk tarafından tercih edildiği görülmektedir. 19. yüzyılda Bursa'da meydana gelen boşanma olaylarının %81,3'ünü *muhâla'a*, %18,22'sini talâk ve %0,46'sını ise tefrik oluşturmaktadır.⁴² Söz konusu bu araştırmada gayrimüslimlerdeki boşanmalar hususunda, herhangi bir görüş belirtilmemiştir. Zilfi'ye göre 18. yüzyılda İstanbul'da pek çok kadın *hul'* seçeneğini kullanarak boşanma olanağı bulmuştur. 1742-1745 arasındaki dönemde her ay 10 ile 12 kadın İstanbul'daki mahkemelere başvurarak *hul'* yöntemini kullanmak istediklerini bildirmişlerdi. Bu yöntemi az da olsa İstanbul'da yaşayan gayrimüslimler de kullanmışlardır.⁴³

Erkeğin boşanıyordum demesiyle başlayan boşanmalara (*talâk*), 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı ülkesindeki mahkeme kayıtlarında genellikle fazla rastlanmıyor. Bunun nedenleri arasında boşanmanın halk arasında en fazla rastlandığı düşünülen bu yöntemde kocaların mahkemelere veya eşlerinin görüşlerine gerek göstermeyen, sınırlanmamış bir boşanma hakları bulunduğu söylenebilir. Talâk türü boşanmalar genellikle mahkemelere ya *mehr* sorunundan ya da çocukların nafaka ihtiyaçlarından kaynaklanan ihtiyaçtan yansımaktadır.⁴⁴

Boşanma Davalarının Nedenleri

18. yüzyılda Kıbrıs'ta meydana gelen boşanmaların kayıtlara yansıyan sebepleri ise, (*hüsn-i mu'âşeret* veya *adem-i hüsn-i zindegânımızden nâşi*) şeklinde ifade edilen şiddetli geçimsizlik, verilen sözlerin tutulmaması, şiddet ve gayrimüslim çiftlerinden kadının İslamiyet'e geçmeleridir. Genellikle boşanma davalarında çiftleri boşanmaya götüren mutsuzluk sebepleri yerine ortak yaşamımız iyi değildir, şiddetli geçimsizlik, aramızda görüş ve düşünce ayrılıkları gibi sebepler kâtipler tarafından sicillere kaydediliyordu.⁴⁵ Nadiren bazı olaylarda kâtipler boşanmanın gerçek nedenini yazmak-

³⁹ Kıvrım, "boşanma hadiseleri", s. 383.

⁴⁰ Ahmet Kankal, "17. ve 18. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu'da Sosyal Hayat (Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı XV (2000), s. 58 vd.

⁴¹ Zilfi, a.g.m., s. 259.

⁴² Kurt, a.g.e., s. 57.

⁴³ Zilfi, a.g.m., s. 262 vd.

⁴⁴ Zilfi, a.g.m., s. 257.; Kıvrım, "boşanma hadiseleri", s. 383.

⁴⁵ Zilfi; a.g.m., s. 269.; Altan-İpçioğlu, a.g.m., s. 528.; Kıvrım, "boşanma hadiseleri", s. 384.; İzzet Sak-
Alaaddin Aköz, "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: Muhâla'a (18. Yüzyıl Konya Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 91-140, (2004), s. 97 vd.

taydılar.⁴⁶ Gerçi günümüzdeki boşanma olaylarının sebeplerine de baktığımızda mahkeme tutanaklarında yazan nedenlerinin 18. yüzyıldakilerden pek de farkı yok gibidir. Bunun nedenleri arasında mahkemelerin olayları hızlı bir şekilde sonuçlandırmak için detaylara fazla önem vermedikleri düşünülebilir.

Lefkoşa Kızılkule Mahallesi'nden Osman kızı Şerife, kocası Hüseyin oğlu el-Hac Mustafa ile anlaşamadıklarını belirterek, kocası üzerindeki haklarından (*mehr-i müeccel, nafaka-i iddet ve me'ünet-i süknâ*) vazgeçerek, kocası ile *muhâla'a* etmişti.⁴⁷ 18 Nisan 1727 tarihli bir başka şiddetli geçimsizlik kaydında ise, Girne kazasına bağlı Çamlıca köyünden Fesano kızı Hiriti adlı nasrâniye, Müslümanların şahitliğiyle vekil tayin ettiği İhtori veled-i Zimo adlı *zimmînin* vekâletiyle, aralarında *hüsn-i muâşeretleri* olmayan, zevci Hristomi oğlu Yorgi'yi, haklarını talep ederek, *hul'* şeklinde boşadığı görülmektedir.⁴⁸

Şiddetli geçimsizlik sonucunda erkeklerin kadınları boşadıkları *talâk* şeklindeki boşanmalardan, 11 Ocak 1729 tarihli başka bir örnekte ise Lefkoşa Cami-i Cedid Mahallesi'nden Hüseyin kızı Emine, aralarında şiddetli geçimsizlik olduğu için, kocası el-Hac Mustafa ibn-i Yusuf'un kendisini *bâyinen talîk* ettiğinden, kocası üzerinde olan haklarını aldığı bildirilmektedir.⁴⁹

Söz konusu dönemde Lefkoşa sicillerinde şiddetle ilgili iki kayda rastlanılmaktadır. Lefkoşalı Şerife Emetullah, İstanbul'da bulunduğu sırada, padişaha sunduğu dilekçesinde, bundan önce Lefkoşalı Abdulgaffar adlı kişinin nikâhında iken, kocasının her gece savaş aleti ile kendisine saldırdığını ve bir gün kendisini bu şekilde öldüreceğini söylediğini dile getirmiştir. Ayrıca 1737 yılında kocası kendisini talâk ettiği için kocasının zimmetinde kalan 15.000 akçe *mehr-i müeccelini* ve *nafaka-i iddet* (bekleme süresi nafakası) istemektedir. Merkezin, Kıbrıs naibine yazdığı *emr-i şerif*le kadının haklarının eski kocasından alınıp verilmesi emredilmektedir (Haziran 1744).⁵⁰ Burada, boşanmanın üstünden yedi yıl geçmesine rağmen, bir türlü hakkını alamayan bir kadının ancak İstanbul'a başvurarak haklarını alabildiği görülmektedir.

14 Şubat 1758 tarihli belgeye göre, Lefkoşa'da Sarayardı Mahallesi'nde yaşayan İbrahim kızı Mümine mahkemeye başvurarak kocası Hüseyin oğlu Veli'den şikâyette bulunmuş ve "*mezbûr Veli bundan akdem beni darb-i şedîd ile ikrâh*" ettikten sonra *muhâla'a* ile boşandık demiştir. Mümine Hanım'ın mahkemeye başvurma nedeni ise boşanırken vazgeçtiği haklarını yeniden talep etmesidir. Ancak mahkeme boşanma-

⁴⁶ Sak-Aköz, a.g.m., s. 97-99.

⁴⁷ KŞS, 13/9-3.

⁴⁸ KŞS, 13/10-5.; Konya'daki benzer örnekler için bak. İzzet Sak, "Şer'îye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725)", *Tarihün Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2012, Sayı: 7, Konya, s. 127-129.

⁴⁹ KŞS, 13/89-2.

⁵⁰ KŞS, 17/45-1.

nın *muhâla'a* şeklinde gerçekleşmesini ve kadının daha önce haklarından feragat etmesini göz önüne alarak talebi reddetmiştir. Girne Kazası'na bağlı Kazafana köyünden Hacı Halil kızı Emetullah adlı kadın ise *muhâla'a* ile boşandığı kocasının kendisini "*darb ve cerh*" ederek zorla bazı mallarını elinden aldığı iddia etmişse de şahitlerle bunu ispatlayamayınca mahkeme davayı reddetmiştir.⁵¹

Evlenen kadının evlendiği zaman bakire olmaması da boşanma nedeni olabiliyordu. 28 Aralık 1798 tarihli kayda göre, Mağusa'nın Aya Sofya Cami-i Şerifi Mahallesi'nde yaşamakta olan İbrahim Ethem kızı Ayşe mahkemeye başvurarak,

".....taht-ı nikâhında olduğum Hüseyin bin el-Hâc İsmail Efendi nâm kimesne beni almaksızın bîkrim izâle olduğundan huzûr-i şer' de ve şuhûdlar mahzarında tatlik üttiğini...." evlendiği zaman bâkire olmadığı için kocasının kendisini boşadığını belirtmiştir.⁵²

Muhâla'a

Hul', kadının belli bir bedel karşılığında kocasını ayrılmaya razı etmesi anlamına gelmektedir. Karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmesi sebebiyle yapılan işleme *muhâla'â* denilmektedir.⁵³Daha önce de belirtildiği üzere sicillerdeki hükümlerde en fazla görülen durum, karşılıklı anlaşma sonucunda kadının erkeği boşaması olan *muhâla'a* şeklindeki boşanmalardır. Bu tür boşanmalarda kadın kocasından boşanırken kendi haklarından (*mehr-i müeccel*, *nafaka-i iddet*⁵⁴ ve *me'ûnet-i süknâ*⁵⁵) vazgeçtiği gibi, bazı durumlarda kocasını da boşanmaya razı edebilmek için *bedel-i hul'* (boşanma bedeli) adı altında, miktarı değişen para veya eşya vermektedir.*Muhâla'a*(*hul'*), kadının eşine vereceği bir bedel karşılığında evlilik bağından kurtulması veya bir bedel karşılığı talâk hakkını kocasından satın almasıdır.⁵⁶Kadınlar açısından bu yöntem kocasından boşanmayı sağlasa da, gerçekte, yukarıdan da anlaşılacağı üzere kadının ekonomik olarak kayba uğramasına neden olmaktadır.⁵⁷ Nitekim sicillerdeki bazı belgelerde kadınların bu tip boşanmalardan sonra ekonomik olarak zora düşüklerinden dolayı pişmanlıkları anlatılmaktadır.

Evliliğini *hul'* yöntemiyle sona erdirmek isteyen kadınlar, mahkemede kocasına karşı geçerli gerekçeler sunmak zorundaydılar. Bu gerekçeler arasında geçimsizlik

⁵¹ Demiryürek, a.g.m., s. 96.

⁵² Demiryürek, a.g.m., s. 95.

⁵³ Fahrettin Atar, "Muhâlea", *DİA*, Cilt 30, İstanbul 2005, s. 399.

⁵⁴ Kadınlara, boşanmadan sonra bekleme sürelerinde kocaları tarafından ödenen para demektir. Ayrıntılı bilgi için bak. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 305.

⁵⁵ Yiyecek, içecek ve barınma masrafları.

⁵⁶ Joseph Schacht, "Talâk", *İA*, C. XI, Eskişehir 1997, s. 688.; Kıvrım, "Boşanma Hadiseleri", s. 383.; Sak-Aköz, a.g.m., s.114-116.

⁵⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiye ve İstihafatı Fikhiyye Kamusu*, 2. Cilt, İstanbul, s. 268-290; Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. M. Dağ- A. Şener, Ankara 1977, s. 170.

(birbirini sevmeme), erkeğin karısından uzun süreli ayrı kalması, kocanın savaşa gitmesi, kocanın cinsel yetersizliği ve kocanın kadına karşı fiziksel şiddet uygulaması sayılabilir.⁵⁸ Erdoğan, Osmanlı ülkesinde, 16. yüzyılın başlarından itibaren, Hanefi hukukunun uygulandığı yerlerde, *hul'*ün usul ve sonuçlarının hep aynı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca *hul'* yöntemiyle gerçekleşen boşanmayı genellikle kadınların başlattığını belirtmektedir.⁵⁹

Bursa ve Kayseri⁶⁰ gibi Anadolu şehirlerinde de bu hakkın kadınlar tarafından resmen kullanılması açısından durum Kıbrıs'la aynı olduğu söylenebilir. 15. yüzyılda *muhâla'a* türü boşanmalar Anadolu şehirlerinde nadir iken, 16 yüzyılda artmış, 17. yüzyılda ise daha fazla tercih edildikleri kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu durumun, kadınların ekonomik olarak zenginleşmesi ve kendilerine bahşedilen hukuki haklarını kullanabilmeleriyle doğrudan ilişkili olduğu düşünülmektedir.⁶¹

İncelenen 1700-1726 yılları arasındaki dönemde meydana gelen 212 *muhâla'a* kaydının 10 (%4,72) tanesinde, 1726-1750 yıllarını kapsayan döneme ait 202 adet *muhâla'a* kaydının 12(%5,94) tanesinde erkeklerini boşanmaya razı edebilmek için, kadınların *bedel-i hul'* verdikleri görülmektedir. 18. yüzyılın ikinci yarısında ise mahkemeye yansıyan 7 *muhâla'a* kaydında *bedel-i hul'a* rastlanmamaktadır.⁶² Belgelerden anlaşıldığı üzere 18. yüzyılda Kıbrıs'ta mahkemeye yansımış belgelerde *bedel-i hul'* kullanılmakla birlikte oranının düşük olduğu görülmektedir.

5 Aralık 1709 tarihli bir *muhâla'a* şeklindeki boşanma davasında Lefkoşa Kızılkule Mahallesi'nden Hacı Ali kızı Fatma kocasını boşanmaya razı edebilmek için tüm haklarından vazgeçtiği gibi kocasına *zincirli kaftan, serpuş ve sim kuşak* verdiğini bildirmektedir.⁶³ Lefkoşa İbrahim Paşa Mahallesi'nden Mahmut kızı Fatma, kocası es-Seyyid Musli bin es-Seyyid Ahmet'i, 37,5 *mehr-i müeccel ve 2,5 kuruş nafaka-i iddetinden vazgeçtiği gibi, kocasına kırmızı çuka serpuş, zincirli kaftan, sarı peşma zıbun, sarı kumaş ve gömlek* vererek *muhâla'aya* razı etmiştir (27 Şubat 1727).⁶⁴ Bir başka kayıta, kocasını *muhâla'aya* razı edebilmek için kadın kocasına 7 kuruş boşanma bedeli vermiştir.⁶⁵

⁵⁸ Mehmet Akif Erdoğan, "On Altı ve On Yedinci Yüzyıllarda İstanbul'da *Hul'* Yöntemiyle Boşanma", *Osmanlı İstanbulu I, 1. Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 29 Mayıs - 1 Haziran 2013*, 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul 2014, s. 273; Recep Çiğdem, "Khul or Dissolution of Marriage by a Woman: A Historical Background and Two Cases From the Bakhchisaray/Crimea Court", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXI, 2005, İzmir, s. 96-97.

⁵⁹ Erdoğan, "*Hul'* yöntemiyle boşanma", s. 274.

⁶⁰ Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Ottoman Kayseri", ss. 53-114.

⁶¹ Erdoğan, "*Hul'* yöntemiyle boşanma", s. 276.

⁶² Demiryürek, a.g.m., s. 95-97.

⁶³ KŞS, 7/100-1.

⁶⁴ KŞS, 13/3-5.

⁶⁵ KŞS, 13/9-3.

25 Aralık 1729 tarihli belgede ise, Lefkoşalı Ayşe bint-i Mustafa ibn-i Himmet, zevci Mehmet Çelebi ibn-i Hasan'ı 102,5 kuruş *mehrinden* vazgeçerek, bir de üstüne bedel-i *hul'* olarak *bir sim kuşak, bir çift altın küpe, bir pervaze altın yüzük* vermek suretiyle *hul'* şeklinde boşamak için anlaşmıştır. Ayrıca Ayşe Hatun hamile olduğundan, doğacak kız ya da erkek çocuğunun dokuz yaşına kadar nafakasını kendisi karşılayacaktır.⁶⁶ Kadınlar çocukların nafakalarını üstlendiklerinde genelde erkek çocukların 7, kız çocukların ise 9 yaşına kadar nafakalarını karşılamaktadır.

Yukarıdaki örnekten farklı bir *muhâla'a* kaydında ise Lefkoşa Karababa Mahallesi'nden Mustafa kızı Kerime kocasından *muhâla'a* ile boşanırken tüm haklarından vazgeçmişti. Ancak boşanma sırasında hamile olan Kerime Hanım'ın doğacak çocuğunun nafakasını kocası İdris oğlu Musa 7 yaşına kadar karşılamayı kabul etmişti. (12 Temmuz 1713).⁶⁷

Lefkoşa sicillerinde karşılaşılan başka bir örnekte ise, kocasını boşamaya çalışan bir kadının, kocasından boşanabilmek için *bedel-i hul'* bile verebileceğini vekiline bildirmiştir.⁶⁸ Bu da, her *muhâla'a* davasında *bedel-i hul'un* söz konusu olmadığını, sadece boşanmaya razı olmayan kocaları razı etmek için kullanılan bir yol olduğunu gösterir. Osmanlı Devleti'nin önemli Şeyhülislamlarından biri olan Ebusuud Efendi, kocaların evlenirken eşlerine boşandıklarında vereceklerini vaat ettikleri rakamdan fazla bir şey (*bedel-i hul'*) almalarını doğru bulmuyordu.⁶⁹ Kadınlar, bazen kocalarının evlenirken kendilerine verdikleri paraları boşanma bedeli olarak kullanmaktadırlar.⁷⁰ Nitekim Lefkoşa Cami-i Cedid Mahallesi'nden Ayşe, kocası Ali ibn-i Mustafa'nın, evlenirken kendisine ağırlık olarak verdiği 4 kuruşu boşanma parası olarak kocasına iade etmiştir (12 Kasım 1742).⁷¹

Şüphesiz, *bedel-i hul'* vermek sadece Kıbrıslı Müslümanlar arasında görülen bir durum değildir. Aynı yöntem gayrimüslim bayanlar da başvurumaktadırlar. Meselâ, Lefkoşa kazasına bağlı İncirli köyünden Vurkono bint-i Periko, kocası Kostanti veled-i Loyzo'ya 5 kuruş vererek boşanmayı gerçekleştirmiştir (25 Eylül 1737).⁷²

⁶⁶ KŞS, 13/161-3.

⁶⁷ KŞS, 8/29-2.

⁶⁸ KŞS, 15/95-4.

⁶⁹ Zilfi, a.g.m., s. 270.; Mehmet Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983, s. 48.

⁷⁰ KŞS, 12/138-4.

⁷¹ KŞS, 15/170-2.

⁷² KŞS, 15/26-6.

Tablo I: *Bedel-i hul'* miktarları (1700-1750)⁷³

<i>Yer</i>	<i>Bedel-i hul'</i>	<i>Kayıt (KŞS)</i>	<i>Yıl</i>
L. Kaymaklı köyü	2 g	6/71-2	05.03.1699
L. Kızılkule m.	bir zincirli kaftan, bir serpuş ve bir sim kuşak	7/100-3	05.12.1709
L. Aya Sofya m.	bir telli hare kaftan, bir altın yüzük, bir kumaş zıbun, bir çentiyân ve bir serpuş	7/102-3	10.12.1709
M. Çatoz k.	13g	10/18-3	23.05.1720
L. Ömeriye m.	70 g	10/83-3	23.01.1721
L. Kızılkule m.(GM-M)	Ev eşyası	10/93-2	19.02.1721
L. Kızılkule m.	5.000 akçe kıymetli menzil	10/120-5	15.06.1721
L. Karababa m.	demir zincirli kaftan, bir Şam alacası zıbun, bir hamam gömleği, bir fitilli sâde, bir çift sim bilezik, bir hamam leğeni, iki serpuş, iki mûmî cember ve bir döşek	11/53-1	18.07.1723
L. Arapahmetpaşa m.	bir sim bilezik ve bir çuka nîmten	12/23-5	11.01.1725
M. Çatoz köyü	13g	12/73-1	02.11.1724
L. Aya Sofya m.	Mehr-i muaccele olarak aldığı eşyaları veriyor.	12/138-4	12.02.1727
L. İbrahim Paşa m.	Kırmızı çuka serpuş, zincirli kaftan, sarı peşma zıbun, sarı kumaş ve gömlek	13/3-5	27.02.1727
L. Kızılkule m.	7 g	13/9-3	25.03.1727
L. Debbaghane m.	Döşek, yorgan, yasdık, tencere, tâbe, bir top beyaz sade bez	13/16-1	15.06.1727
L. Cami-i Cedit m.	Bir sim kuşak, bir çift altın küpe, bir pervaze altın yüzük	13/161-3	25.11.1729
L. Ortaköy k.	iki çenber, alaca kaftan, zıbun, serpuş, kuşak ve küpe	13/203-2	09.11.1730
L. İncirli k. (GM)	5 g	15/26-6	25.09.1737
L. Debbaghane m.	7 g	15/73-3	20.11.1738
G. Palesa k.	Halep hitası kırmızı atlas	15/140-3	04.11.1741
L. Kızılkule m.	3 g	15/142-4	05.01.1742
L. Cami-i Cedit m.	4 g	15/170-2	12.11.1742
L. Aya Sofya m.	8 g	15/171-2	25.12.1742

⁷³ Tabloda kullanılan kısaltmalar ve karşılıkları: **L:** Lefkoşa kazası; **G:** Girne kazası; **M:** Mesarya kazası; **k:** karye; **m:** mahalle; **GM:** gayrimüslim; **g:** kuruş.

Tabloda da görüldüğü üzere, bu yola en fazla başvuranlar Lefkoşa'nın mahallerinde yaşayan kadınlardır. 18. yüzyıl sicillerinde iki *zimmiye* kadın kocasına boşanma bedeli ödeyerek boşanmıştır. Para veya eşya olarak verilen *bedel-i hul'un* miktarının değişken olduğu yukarıdaki tablodan anlaşılmaktadır. *Bedel-i hul'* olarak paranın yanında eşya ve ziynet eşyası da kullanıldığı öğrenilmektedir. Para olarak verilen *bedel-i hul'un* 70 ile 2 kuruş arasında değiştiği görülmektedir.

Muhâla'a şeklindeki boşanmalarda, boşanmayı isteyen kadınların, kocalarının evlenirken kendilerine boşanma anında vermeyi taahhüd ettikleri *mehr-i müeccel* haklarından vazgeçtikleri görülmektedir. Bu şekilde boşananların sayısı 393 iken, kocalarına boşanma bedeli vererek boşananların sayısı sadece 22'dir. *Muhâla'a* kayıtlarında normalin dışında gerçekleşen bir olay da, kadınlara *hul'* şeklinde boşanmayı tercih etmelerine rağmen *mehr-i müeccel* haklarının verilmesidir. 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde sicillere yansıyan 202 *muhâla'a* şeklindeki boşanma davasının dördünde *mehr-i müeccelin* yarısı, ikisinde ise tamamı kocaları tarafından, kendilerini *muhâla'a* şeklinde boşayan kadınlara verilmiştir.

4 Ağustos 1714 tarihli belgede Lefkoşa Aya Sofya Mahallesi'nden Ahmet kızı Rukiyye önceki kocası seyyid Ahmet oğlu seyyid Osman Çelebi ile daha önce *muhâla'a* şeklinde boşandığında tüm haklarından vazgeçmesine karşın şimdi mahkemeye başvurarak *mehrini* ve diğer haklarını talep etmektedir. Bunun üzerine kocasıyla 5 kuruş *mehr-i müeccel* ile Mesarya kazasına bağlı Paşaköy'den 4 dönüm tarla üzerine anlaşmışlardır.⁷⁴ Lefkoşa'nın Ömeriye Mahallesi'nden İbrahim kızı Mümine henüz kankoca ilişkisine girmediği eşi Muharrem oğlu Mehmet ile aralarında *halvet* öncesi anlaşmazlık çıktığından dolayı kocasını *muhâla'a* ile boşanmaya razı edebilmek için 25.000 akçe olan *mehr-i müeccelinden* ve diğer tüm haklarından vazgeçtiği gibi kendi malından da *bedel-i hul'* olarak 70 kuruş vererek kocasını boşanmaya razı etmişti. (20 Ocak 1721).⁷⁵

18. yüzyılda *muhâla'a* yöntemini seçen kadınların bir kısmı belli bir zaman sonra ekonomik sıkıntının da etkisiyle haklarından vazgeçerek boşandıkları için pişman olarak haklarını geri elde etmek için tekrar mahkemeye başvurmaktaydılar. Mahkemeye başvuranların bir kısmı eski haklarını daha önce verilen örneklerde olduğu gibi geri alabilmekte, başvuranların büyük bir kısmı ise alamamaktaydı. 18. yüzyıl Kıbrıs'ında olduğu gibi Osmanlı ülkesinin birçok yerinde de benzer uygulamaların olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶

Osmanlı aile hukukuna göre daha küçük yaştaki kız çocukları babaları veya velileri tarafından evlendirilebilirlerdi.⁷⁷ Bazen babalar veya veliler tarafından gerçek-

⁷⁴ KŞS, 8/142-1.

⁷⁵ KŞS, 10/83-3.

⁷⁶ Zilfi, a.g.m., s. 271. vd.

⁷⁷ Cin, *Evlenme*, s. 70-89.

leştirilen bu tür evlilikler henüz zıfâf gerçekleşmeden *talâk* veya *muhâla'a* yoluyla sona erebilmekteydi. Bu gibi evliliklerin *muhâla'a* yoluyla sona ermesi durumunda, kadın kocasından alacağı *mehr-i müeccelinin* yarısını alabilmekteydi.⁷⁸ 24 Kasım 1726 tarihinde Mağusa varoşundan Aya Nikola'dan Ahmet oğlu es-Seyyid Mustafa Çelebi ile Mağusa Aya Sofya Mahallesi'nden el-Hac Mehmet kızı Şerife Hatice'yi sekiz yıl önce babaları reşit olmadan 100 kuruş *mehr-i müeccel* ile evlendirmişti. Şimdi ise anlaşamadıkları için ve henüz birlikte olmadıkları (*kable'l-halvet/zıfâf gerçekleşmediği*) için Şerife Hatice *muhâla'a* şeklinde kocasıyla boşanmasına karşın *mehrinin* yarısı olan 50 kuruş alıyor. Burada yetişkin olan çocukların velileri hayatta olmadığından dolayı boşanmayı aralarında kendileri çözmüşlerdir.⁷⁹

Lefkoşa Tahtelkale Mahallesi'nden Annezoni kızı Cirkaku, kocası Derviş es-Seyyid İbrahim'i *muhâla'a* ile boşamasına rağmen, 30 kuruşluk *mehr-i müeccelinin* yarısını kocasından almıştır (8 Ekim 1730)⁸⁰. Bir başka hükümde ise, Lefkoşa Tahtelkale Mahallesi'nden Yahya kızı Emine, kocası el-Hac Mehmet ibn-i Ömer'i 8.000 akçelik *mehr-i müeccelinden* 3.000 akçelik kısmını alarak boşanmıştır (4 Nisan 1732)⁸¹. Tuzla kasabasından Hasan kızı Saime adlı kadın kocası Mustafa oğlu Mehmet ile aralarında *hüsn-i mu'âşeretleri* olmadığını bildirip kocasından alacağı olan on beş kuruş *mehr-i müeccelinin* yerine *bir cedîd mâ'î çuka şalvar* olarak ve geriye kalan tüm haklarından vazgeçerek *muhâla'a* şeklindeki boşanmayı gerçekleştirdiklerini bildirmektedir. (13 Ocak 1721)⁸².

Muhâla'a şeklinde boşanmayı tercih etmelerine rağmen, *mehr-i müeccel* hakkının tamamını alanlara gelince, Lefkoşa Arap Ahmet Paşa Mahallesi'nden Rahime bint-i Hasan, kocası İsmail Efendi ibn-i Ramazan'dan *mehr-i müecceli* olan 105 kuruşun tamamını ile *nafaka-i iddet-i ma'lûmesini ve me'ûnet-i süknâsını* alarak boşanmıştır (7 Aralık 1738).⁸³ Bir diğ erinde ise Lefkoşa Tahtelkale Mahallesi'nden Recep kızı Ümmü Gülsüm, kocası Mehmet oğlu Hacı Recep'ten 7 kuruş *mehr-i müeccelinin* hepsini alarak boşanmıştır (Mart 1739).⁸⁴

Bazı belgelerde kadınlar yukarıdaki örneklerdeki kadar şanslı olmuyorlardı. Erkekler eşlerini boşamanın kendilerine getireceği ekonomik yükten kurtulmak için *muhâla'a* yöntemiyle boşanmaya ikna ediyorlardı. *Muhâla'a* yöntemini kadınlara kabul ettirebilmek için de belgelerde kimi zaman şiddet-baskı uyguladıkları da iddia edilmektedir. Kadınların bir kısmı boşanma gerçekleştikten bir süre sonra *muhâla'a* yön-

⁷⁸ Sak-Aköz, a.g.m., s. 117-120.

⁷⁹ KŞS, 12/144-2.

⁸⁰ KŞS, 13/202-3.

⁸¹ KŞS, 14/43-6.

⁸² KŞS, 10/83-5.

⁸³ KŞS, 15/69-2.

⁸⁴ KŞS, 15/77-3.

temini zorla baskıyla kabul ettiklerini bildirerek mahkemeye başvurmaktaydılar. Osmanlı ülkesinde bu tip uygulamaların olduğu belgelerden anlaşılmaktadır.⁸⁵ 18. yüzyıldaki belgelerde Kıbrıs adasında da bu tip iddialar olmakla birlikte ispatlanabilmelere rastlanılmamıştır.

21 Mayıs 1720 tarihli belgede Mesarya kazasının Çatoz köyünden Musa kızı Züleyha eşi Mehmet bin İbrahim'le 9.550 akçe *mehri müeccelinden* ve diğer haklarından vazgeçerek ve küçük oğlu Hüseyin'in dahi nafakasını iki yıl karşılamayı kabul ederek *muhâla'a* ile boşanmışlardı.⁸⁶ Boşanmadan iki gün sonra Züheyla hanım mahkemeye başvurarak kocasından şiddet gördüğü için *muhâla'a* şeklindeki boşanmayı kabul ettiğini ve tüm haklarını geri istediğini bildirmektedir. Ancak Züheyla'nın bu iddiaları karşısında kocasının aksi yönde yemin etmesi üzerine davayı kaybetmiştir (23 Mayıs 1720).⁸⁷ Züheyla bunun üzerine kocasına 13 kuruş borç verdiğini ve alacağı olduğunu iddia etmiş ancak kocası Mehmet şahit göstererek karısının boşanırken *mehriyle* birlikte *bedel-i hul'* olarak bu alacağından da vazgeçtiğini şahitlerle ispatlamıştır (23 Mayıs 1720).⁸⁸

Benzer bir kayıta da durum aynıdır. Lefkoşa'nın Ömeriyye Mahallesi'nden Hasan kızı Zeliha Hatun, boşandığı kocası Mustafa'nın mehri, nafakası ve oturacak evi kendine ait olmak üzere zorla, şiddet uygulayarak boşanmaya razı ettiğinden şikayet ederek, nafaka ve mehrini talep ederek mahkemeye başvurmuştur. Zeliha Hatun'un iddiaları üzerine Mustafa karısının kendi rızasıyla boşandığına yemin etmesiyle mahkeme Zeliha hatunu haksız bulmuştur (27 Ağustos 1713).⁸⁹

16 Eylül 1713 tarihli bir diğer mehr anlaşmazlığında ise bu sefer koca mahkemeye haklılığını hüccet sunarak kanıtlamaktadır. Lefkoşa'nın Evrihu köyünden Seyyid Ali kızı Şerife boşandığı kocası Seyyid Derviş bin Seyyid İbrahim'de kalan mehrinin tahsil edilmesi isteğiyle Lefkoşa mahkemesine dava açmıştı. Seyyid Derviş eşinin kendisinden boşanırken mehrinden, nafakasından ve oturacak evi de Şerife'ye ait olmak üzere *hul'* şeklinde boşanmış olduğunu ve 10 ay kadar önce Şerife'nin bir kez daha bu şekilde kendisini dava ettiği ve o zamanki mahkemenin eski karısını haksız bulduğuna dair verilen hücceti delil olarak göstermiştir. Mahkemeye sunulan daha önceki mahkeme kararı Şerife'nin açtığı davanın reddedilmesine neden olmuştur.⁹⁰ Eğer bir isim benzerliği yok ise sicilde iki farklı belgede daha Şerife hanimla rastlanmaktadır. 3 Ağustos 1714 tarihli bir belgede ise Seyyid Ali kızı Şerife'nin adı Lefkoşa'da Ömeriyye Camii Evkafı Cabisi (tahsildarı) Ahmet Beşe bin Hüseyin'in, vakfın bir önceki cabisi olup ölen Hacı Süleyman bin Abdullah'da vakfa ait

⁸⁵ Sak-Aköz, a.g.m., 127-129.

⁸⁶ AŞS, 10/16-1.

⁸⁷ AŞS, 10/18-1.

⁸⁸ AŞS, 10/18-3.

⁸⁹ AŞS, 8/56-1.

⁹⁰ AŞS, 8/62-4. Davanın reddedilmesine neden olan hüccet maalesef sicilde bulunamamıştır.

olan elli dokuz kuruşu hanımı Şerife bint-i Seyyid Ali'den teslim aldığı kayıta geçmektedir. Belgeden anlaşıldığı üzere Şerife Hatun Seyyid Derviş'ten boşandıktan sonra Hacı Süleyman bin Abdullah'la evlenmiş ancak eşi vefat etmiştir.⁹¹Şerife hanımın ismine bir de mülk satışı sırasında rastlamaktayız. Mesarya'nın Vadili köyünden İbrahim Efendi kızı Emetullah, Lefkoşa'nın Bahikire köyündeki akar suda olan yirmi dört günde dört saatlik kullanma hakkını Şerife bint-i Seyyid Ali Hatun'a 100 kuruşa satmıştı (27 Ağustos 1714).⁹²

Gayrimüslim kadınlarla Müslüman erkeklerin evlenmelerinin yanında boşanmalarına da şahit olunmaktadır. Bu tür evliliklerin sonundaki boşanmalarda, *muhâla*'a biçimindeki boşanma tercih edilmektedir. 1700-1726 yıllarını kapsayan dönemde gerçekleşen 212 *muhâla*'a türü boşanmaların 6 tanesi ile 1726-1750 yıllarını kapsayan devrede 202 *muhâla*'a şeklindeki boşanmadan sadece 4 tanesi bu gruba girmektedir.

Mahkemenin dışında gerçekleşen bazı boşanma olaylarından sonra çiftlerden birisi veya her ikisi mahkemeye gelerek ileride çıkabilecek anlaşmazlıklardan kurtulmak için boşanmayı Şer'i sicile kaydettirmektedirler. 20 Ocak 1721 tarihli bir kayıta Lefkoşa'nın Kızılkule Mahallesi'nden Ciryako kızı Maro, 15 kuruş *mehr-i müeccelinden*, Mehmet'in evinde bulunan eşyalarından ve diğer tüm haklarından vazgeçerek eşi Yusuf oğlu Mehmet ile *muhâla*'a şeklinde boşandıklarını sicile kaydettirmiştir.⁹³Yukarıdaki örnekten bir ay sonra 19 Şubat 1721 tarihinde bu sefer mahkemeye gelen Yusuf oğlu Mehmet olup o da eski eşi Maro gibi *muhâla*'a şeklindeki boşanmayı sicile kaydettirmektedir.⁹⁴

Lefkoşa Nevbethane Mahallesi'nden Mihail kızı Miliye, kocası Ali oğlu Yusuf'tan *mehr-i müeccel* hakkından vazgeçerek boşanmıştır (20 Şubat 1729).⁹⁵Ekim 1730 tarihli bir hükümde ise, Lefkoşa Tahtelkale Mahallesi'nden Cirkaku bint-i Annezoni kocası Derviş ibn-i İbrahim'le bütün haklarından vazgeçerek *muhâla*'a şeklindeki boşanmayla ayrılmayı kabul etmiştir.⁹⁶

Mahkemeye yansıyan bazı boşanmalardan sonra kadınlar boşanma sırasında vazgeçtikleri haklarının bir kısmını alabilmekteydiler. Lefkoşa Aya Keşano Mahallesi'nden Margro bint-i Medyo, kocası Ömer Ağa ibn-i Mustafa'yı ilk önce Hırsofu kazası naibi olan Abdullah Efendi huzurunda boşanmış, ancak daha sonra bu karardan vazgeçerek, kocasından bazı eşyalar talep etmiştir. Bunun üzerine kocasıyla 10 kuruş karşılığında anlaşmışlardır (21 Mayıs 1732).⁹⁷

⁹¹KŞS, 8/143-1.

⁹²KŞS, 8/148-1.

⁹³KŞS, 10/82-6.

⁹⁴KŞS, 10/93-2.

⁹⁵KŞS, 13/104-1.

⁹⁶KŞS, 13/202-3.

⁹⁷KŞS, 14/47-4.

27 Ekim 1714 tarihli bir başka boşanma kaydında Lefkoşa'nın Cami-i Cedid Mahallesi'nden Abdullah kızı Gülbeyaz daha önce boşandığı kocası Hacı Hasan bin Ahmet'ten 7.000 akçe *mehr-i mü'eccel* ve bir sim önlük kuşak hakkını istemektedir. Hacı Hasan ise Gülbeyaz'ın *muhâla'a* şeklinde boşanmayı gerçekleştirebilmek için bu haklarından vazgeçtiğini bildirmektedir. Sonuçta mahkemede araya girenler Gülbeyaz'la Hacı Hasan'ı, Hasan'ın vereceği 3 akçe üzerine anlaştırmışlardır.⁹⁸ 14 Temmuz 1742 tarihli davaya göre, Lefkoşa'dan Loyzo kızı Rabna, kocası Musa oğlu Ali'den bütün haklarından vazgeçerek *muhâla'a* şeklinde boşanmıştır. Ayrıca bu sırada hamile olduğundan doğacak çocuğunun nafakasını da kendisinin karşılayacağını bildirmiştir.⁹⁹ Anlaşılan boşanma gerçekleştikten sonra ekonomik darboğaza düşen kadınlar *muhâla'a* sonrasında, vazgeçtikleri haklarını geri almak için mahkemeye gelebilmekteydiler.

Kıbrıs'ta yaşayan gayrimüslim halkın da çeşitli davalarda olduğu gibi, boşanma davalarında da kendi kiliseleri yerine şer'î mahkemeyi kullandıkları görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi kiliselerin, boşanmaya karşı çıkararak, taraflara ağır şartlar ileri sürmesidir.¹⁰⁰ Bu nedenle, gayrimüslimlerin boşanma kayıtları Müslümanlara göre oldukça azdır. İlgili dönemdeki *muhâla'a*ların sadece 17 tanesi gayrimüslim halka aittir. Bunlardan, çok azında miktarı, evlenirken belirlenen *mehr-i mü'eccel* söz konusudur. Girne kazasına bağlı Çamlıca köyünden Hiritü bint-i Fesanzo, kocası Yorgi veled-i Hristomi'den boşanırken 15 kuruş *mehr-i mü'eccelini* ve diğer haklarını talep etmiştir. Fakat yapılan anlaşmayla kocasından sadece 6 kuruş alabilmiştir (18 Nisan 1727).¹⁰¹ 2 Eylül 1727 tarihli başka bir davada ise, Değirmenlik nahiyesine bağlı Tarhun köyünden Peraşkoğa bint-i Anzoli, *mehr-i mü'ecceli* olan 9 dirhem gümüşten vazgeçerek ve kızlarının nafakalarını kendi üzerine alarak, kocası Bona veled-i Milnori'yi boşamıştır.¹⁰² Lefkoşa kazasına bağlı köylerde yaşayan *zimmîler* de boşanma için zaman zaman şer'î mahkemeye başvurumaktadırlar. Lefkoşa kazasına bağlı Lakorında karyesinden Maro bint-i Yorgi, kocası Franci veled-i Filippo'dan boşanabilmek için, *mehr-i mü'ecceli* olan 20 paradan vazgeçmiş ve kızının nafakasını da 7 yaşına kadar üstlenmeyi kabul etmiştir (22 Şubat 1742).¹⁰³

Yukarıda da bahsedildiği üzere bazen gayrimüslimler arasında meydana gelen boşanmalarda *mehr-i mü'eccel*den bahsedilmemektedir.¹⁰⁴ Lefkoşa Baş Mahallesi'nden Maryo bint-i Zorzo, kocası Mihail veled-i Musa'dan *muhâla'a* yoluyla boşanmıştır.

⁹⁸KŞS, 8/163-1.

⁹⁹KŞS, 15/157-2.

¹⁰⁰Kemal Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmîlerin Yargı Tercihi", *Pax Ottomana Studies In Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ankara 2001, s. 338.

¹⁰¹KŞS, 13/10-5.

¹⁰²KŞS, 13/73-4.

¹⁰³KŞS, 15/148-4.

¹⁰⁴KŞS, 13/77-3; KŞS, 13/78-1; KŞS, 13/117-2; KŞS, 14/102-1; KŞS, 15/26-6.

Ayrıca bu sırada hamile olduğundan, doğacak çocuğun 7 yaşına kadar nafakasını da kendisinin karşılayacağını bildirmesine rağmen, davada *mehr-i müeccelden söz* etmemiştir (31 Ağustos 1737).¹⁰⁵

Gayrimüslimler, evlenmelerinde Müslüman topluma göre farklı bir yöntem kullanmışlardır. Gayrimüslim babalar, kızlarını evlendirirken damatlarına *medarına* (drahoma¹⁰⁶) denilen bir miktar para veya eşya vermektedirler. Verilen bu para veya eşya boşanma halinde ya da kızların ölümü sonrasında geri talep edilmektedir. Fakat medarına adıyla verilenler talâk şeklindeki boşanmalarda ve ölüm sonrasında geri alınıyordu.

Lefkoşa kazasına bağlı Lakatamiya köyünden Yorilmo kızı Mariya, kocası Zinni oğlu Nikolu'ya kendisiyle evlenirken *medarına* olarak verdiği 29 kuruş ile iki kile buğdayı zevcini *muhâla'a* şeklinde boşadıktan sonra istemektedir. Ancak mahkeme boşanmanın *muhâla'a* şeklinde gerçekleştiğini belirtip bu isteği reddetmiştir.¹⁰⁷ Bu örnek kadınların *medarınayı* erkekleri kendileriyle evlenmeye razı edebilmek için kullandıklarını göstermektedir. Başka bir belgede ise, Lefkoşa Fenarmino Mahallesi'nden Loyendiro veled-i Loyzo, Acı İsteri veled-i Acı Kostanti'den onun babasıyla kendi kızını evlendirirken medarına adıyla verdiği 100 kuruşu, Acı Kostanti öldüğü için talep etmiş ve mahkeme kararıyla geri almıştır (3 Temmuz 1726).¹⁰⁸

Talâk

Talâk, kocanın tek taraflı iradesiyle eşine herhangi bir sebep göstermeksizin ve eşinin görüşünü sormaksızın evliliğe son vermesidir.¹⁰⁹ *Talâk* şeklindeki boşanmalarda erkekler kadınların haklarını sağladıkları gibi çocuklarının nafakalarını da karşılamak zorundadırlar. Çocuk sahibi veya hamile boşanmış kadınlar, boşandıkları kocalarından alacakları nafakaları her zaman düzenli bir şekilde alamıyorlardı.¹¹⁰

İlgili dönemin kayıtlarında, boşanan çiftlerin tekrar birbirleriyle evlendiklerine rastlanmaktadır.¹¹¹ Lefkoşa Debbağhane Mahallesi'nden Yusuf Odabaşı kızı Hatice adlı hatun, kendisini üçüncü kez *bâyinen tatlîk* eden ve her defasında farklı miktarlarda *mehr-i müeccel* ile *akd-i nikâh* yapan kocası Mehmet bin Abdülkerim'den bunların hepsini talep etmektedir. Birinci *mehr-i müeccel* 40 kuruş, ikincisi 40,5 kuruş ve üçüncüsü

¹⁰⁵ KŞS, 15/25-1.

¹⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bak. İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2001, s. 75; Sak, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı", s. 123.

¹⁰⁷ KŞS, 13/77-3.

¹⁰⁸ KŞS, 13/66-3.

¹⁰⁹ Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 36.; Kıvrım, "boşanma hadiseleri", s. 375.

¹¹⁰ Mehmet Akif Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında Kadınlar (1580-1640)", *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri 25-26 Mayıs 1998*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2000, s. 173 vd.; Jennings, *a.g.e.*, s. 97.

¹¹¹ Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında Kadınlar", s. 172.

ise 20 kuruştur. Fakat başkalarının araya girmeleri sonucunda yapılan anlaşmayla, Hatice Hatun kocasından sadece 10,5 kuruş *mehr-i müeccel* alabilmiştir (27 Ocak 1729).¹¹² İhtilâfların arkasından yapılan anlaşmalarda, genellikle alacaklılar alacaklarını miktarın çok azını elde edebilmektedirler. Ayrıca bu kayıтта her evlenmede ayrı bir *mehr-i müeccel* miktarı tespit edildiği halde, 100,5 kuruşluk *mehrin* yerine, adı geçen hatun ancak 10,5 kuruş almış olup bu ise, *mehr-i müeccelinin* sadece %10,44'üne denk düşmektedir.

Başka bir örnekte ise, Lefkoşalı Arzu bint-i Hasan, zevci es-Seyyid Mehmet ibn-i Osman'ın kendisini 35 kuruş *mehr-i müeccel* ile nikâhladığını, sonra *bâyinen tatlik* ettiğini, daha sonra kocasının *mehrine* 2,5 kuruş zam yaparak, tekrar kendisiyle evlendiğini bildirmiştir. Fakat kocası Kıbrıs dışında kaybolduğundan dolayı boşandıklarını belirterek, kocasından *mehr-i müeccelini* talep etmiş ve 18 kuruşa aralarında anlaşmışlardır. Üstelik Arzu Hatun kocasının kendisine bu parayı doksan gün sonra ödemesini kabul etmiştir (7 Mart 1729).¹¹³

18. yüzyıl belgelerinden öğrenildiğine göre kocalar karlarından ayrıldıklarını bir türlü kabul edememekte ve boşadıkları eşleriyle tekrar evlenmeden birlikte olmak (*zevciyet muamelesi*) istemekteydiler.¹¹⁴ İlgili dönemin belgelerinde bu konuda hem *talâk* hem de *muâla'a* yöntemiyle ilgili örnek bulunmaktadır. 18 Eylül 1699 tarihli kayıтта Girne kazasına bağlı Siskilip köyünden Hristofi kızı Milo adlı kadın kendisini iki yıl önce *talak* şekliyle boşayan eski kocası Abdullah oğlu Hüseyin'in kendisine zorla zevciyyet muamelesi yaptığı iddiasıyla açtığı davada haklı bulunarak Hüseyin'in eski eşine müdahalesinin engellenmesine karar verilmişti.¹¹⁵ Benzer bir örnekte ise Baf kazasının Ceracus köyünden Mehmet kızı Fatma kendisi ile karıkoca ilişkisine girmek isteyen eski eşi Mustafa bin Süleyman'ın bundan men edilmesini istemektedir. Fatma Lefkoşa Şer'i mahkemesinde yaptığı açıklamada Mustafa ile daha önce Kukla Mahkemesi'nde tüm haklarından vazgeçerek *muhâla'a* şeklinde boşandıklarını şahit göstererek ispat etmiştir. Lefkoşa mahkemesi Fatma hatunun talebi üzerine eski kocasını uyarılmış ve eski karısına baskı yapmamasını belirtmiştir (13 Mayıs 1721).¹¹⁶

Benzer bir diğer örnekte ise kocanın boşanmayı kabul etmesi biraz zaman almıştır. Hirsofu'nun Balatosa köyünden Hasan Odabaşı oğlu Nasuh eşi Milyu köyünden Mehmet kızı Yasemin'in kendisiyle birlikte olmadığını (*zevciyyet muamelesi*) şikâyet etmektedir. Nasuh'un bu şikâyeti üzerine Lefkoşa mahkemesine davet edilen Yasemin, 4 ay önce kocası Nasuh ile 25 kuruş *mehrin*den ve diğer haklarından vazgeçerek *muhâla'a* yöntemiyle boşandıklarını ve bu durumu da Hirsofu naibi Ahmet Efendi'nin

¹¹² KŞS, 13/94-1.

¹¹³ KŞS, 13/109-2.

¹¹⁴ Benzer örnekler için bak. Kıvrım, "boşanma hadiseleri", s. 381., Sak-Aköz, a.g.m., s. 132 vd.

¹¹⁵ KŞS, 6/112-2.

¹¹⁶ KŞS, 10/106-4.

huzurunda gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Bu olaydan sonra 24 Eylül 1724 tarihinde kocası Nasuh'un Hirsofu kazası mutasarrıfı es-Seyyid Mehmet Efendi'ye tekrar karısını şikayet etmişti. Bu şikayet üzerine Yasemin hanım şahitler yardımıyla Nasuh'tan boşandığını ispatlamış ve kendisine haklılığını gösteren bir hüccet verilmişti. Lefkoşa mahkemesi ise Yasemin hanımın mahkemeye sunduğu hüccet üzerine Nasuh'un şikâyetini haksız bulmuştur (13 Eylül 1725).¹¹⁷ Anlaşıldığı üzere Nasuh bir türlü Yasemin hanımdan boşandığını kabul etmek istememiş ve adadaki mahkemeleri gezmış ancak sonucu değiştirmeyi başaramamıştı.

Kıbrıs adasındaki gayrimüslim halkın, Müslüman halka göre, *talâk* şeklindeki boşanmayı *muhâla'a* şeklindeki boşanmaya göre daha fazla tercih ettiği görülmektedir. *Talâk* şeklindeki boşanmalarda daha önce de belirtildiği gibi, erkeğin eşine *mehr-i müeccel* gibi, miktarları evlenirken belirlenen haklarını da vermesi gerekmektedir.¹¹⁸ Ancak 1700-1726 yılları arasındaki dönemde gayrimüslimlerin sicillere yansıyan 25¹¹⁹ adet *talâk* şeklindeki boşanma davasından sadece ikisinde¹²⁰, 1726-1750 yılları arasındaki dönemde gayrimüslimlerin sicillere yansıyan 16 adet *talâk* şeklindeki boşanma davasından ise sadece üçünde *mehr-i müeccel* söz konusu olmuştur.¹²¹ 1757-1800 arası devrede ise gayrimüslimler ile ilgili 1 adet *talâk* şeklindeki boşanma davasına rastlanılmakta onda *mehr-i müeccelden* bahsedilmemektedir.¹²²

Lefkoşa kazasına bağlı Değirmenlik nahiyesine tâbi Minareliköy'den Hristofî kızı Leno, kocası Yorgi veled-i Piyerî'nin kendisini *bâyinen talik* ettiği için 2.000 akçe *mehr-i müeccelini* almıştır (7 Ağustos 1726).¹²³ 22 Aralık 1726 tarihli bir başka örnekte ise, Lefkoşa kazasına bağlı Dağ nahiyesinebağlı Ebleñ köyünden Mariya bint-i Mihaîl, zevci Yanni veled-i Papa Pavlo'nun kendisini boşadığını ve 20 kuruş *mehr-i müecceliyle* 5 kuruş nafakasını teslim ettiğini bildirmektedir.¹²⁴ Diğer bir boşanma olayında ise, *mehr-i müeccel* ve nafaka miktarlarının düştüğü görülmektedir. Lefkoşa kazasına bağlı Anaya köyünden Annez bint-i Eksemi, kendisini boşayan kocası Yakomi veled-i Yakomi'den 5 kuruş *mehr-i müeccel* hakkını ve 2,5 kuruş nafakasını almıştır (13 Mart 1737).¹²⁵ Lefkoşa'nın Terbiyodi Mahallesi'nden Nikolito veled-i Papa Liyondiyoy Lefkoşa Şer'i Mahkemesine gelerek, dört ay önce (*talâk-ı bâyin ile talik ettiği*) boşandığı karısı Çekpino bint-i Delavendo ile birbirleri üzerinde hiçbir

¹¹⁷ KŞS, 12/104-1.

¹¹⁸ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 295-301.

¹¹⁹ KŞS, 6-12 Numaralı Defterler.

¹²⁰ KŞS, 6/109-1; KŞS, 9/46-5.

¹²¹ Özkul, *a.g.e.*, s. 135-147.

¹²² Demiryürek, *a.g.m.*, s. 97.

¹²³ KŞS, 12/141-4.

¹²⁴ KŞS, 12/122-4.

¹²⁵ KŞS, 15/20-4.

haklarının ve husumetlerinin kalmadığını beyan etmiştir (20 Kasım 1714).¹²⁶ 25 Kasım 1714 tarihinde ise bu sefer mahkemeye gelerek boşanmayı sicile kaydettiren Çekpino bint-i Delavendo'dur.¹²⁷

Kıbrıs adasında yaşayan gayrimüslimler kendi kiliseleri tarafından evlendirildikleri gibi yine kiliseleri tarafından boşandırılmaktaydılar. 18. yüzyıl sicillerinde kilise tarafından yapılan boşanma ile ilgili bir örnek karşımıza çıkmaktadır. Baf piskoposu olan Bartınyo adlı rahip, Hırsofu kazasına bağlı Arodez köyünden Ergiro veled-i Yorgi ile karısı Maro bint-i Yakomo'nun aralarında *hüsn-i mu'âşeretleri* olmadığı şikayeti ile kendisine başvurduklarını ve ayinleri üzerine çifti boşadığını bildirmektedir. Boşanmanın gerçekleşmesi üzerine Maro'nun eski eşinin papaza 30 kuruş para vererek bu boşanmayı gerçekleştirdiğini etrafta söylemesi üzerine piskopos Bartınyo Maro'yu mahkemeye şikayet etmektedir. Şer'i mahkemede yapılan araştırma sonucunda Maro'nun iddialarının gerçek olmadığı ortaya çıkıyor (18 Mayıs 1718).¹²⁸

9 Ekim 1724 tarihli bir kayıta Lefkoşa'nın Aya Keşano Mahallesi'nden Luizi kızı Sinyo annesinin kendisini zorla kendi ayinleri üzerine Lefkoşa'nın Kaymaklı köyünden dilsiz Sürmeli oğlu Komi ile 4 ay önce nikahladığını belirtmektedir. Sinyo kocasıyla anlaşamadığı ve kendisine şiddet uyguladığı şikayetleri üzerine, kocası Komi'nin kendisini *bâyinen tattlık* ettiğini Şer'i mahkemeye başvurarak kaydettirmektedirler.¹²⁹ Bu belgede ilginç olan iki gayrimüslim kendi ayinleri üzerine evlenmelerine rağmen İslami kurallara göre boşanmayı seçmekte ve bunu da Şer'i Mahkemeye kaydettirmektedirler. 21 Temmuz 1721 tarihli bir başka gayrimüslim boşanma kaydında ise Lefkoşa'nın Değirmenlik köyünün (nahiyesi) Pano Horside Mahallesi'nden Baba Liyondiyo kızı Firuze ile eşi Markandoni veled-i Piyeri'nin aralarında şiddetli geçimsizlik olduğundan kendi dinlerine göre boşandıkları ve bu hususta birbirleriyle herhangi bir anlaşmazlık ve davaları bulunmadığını beyan ederek birbirlerinde hakları kalmadığını Şer'i Mahkeme'ye gelerek deftere kaydettirmişlerdir.¹³⁰ Buradan da anlaşıldığı üzere gayrimüslim halk kendi aralarında gerçekleştirdikleri boşanmaları bile gelip Şer'i Mahkeme'ye kaydettirmektedirler.

Bazı durumlarda bir bölgenin ahalisi boşanıp boşanmadığından emin olmadıkları köylülerini mahkemeye şikayet ederek gerçeğin ortaya çıkmasını sağlamaktaydılar. Lefkoşa'ya bağlı Kaymaklı köyü ahalisi 29 Mayıs 1699 tarihinde Şer'i Mahkeme'ye başvurarak köylerinden Marya bint-i İstefani'nin, kocası Luizu veled-i Durgo'nun hayatta olup Limasol kazasında yaşadığını ve karısının kocasından boşanmadan Yerelmo veled-i Yasef ile evlendiği iddia etmekteydiler. Köylülerin şikayeti üzerine mahkemeye çağrılan Marya önceki kocası Luizu'nun kendisini boşadığını

¹²⁶ AŞS, 8/94-1.

¹²⁷ AŞS, 8/94-2.

¹²⁸ AŞS, 9/61-4.

¹²⁹ AŞS, 12/70-2.

¹³⁰ AŞS, 10/128-5.

bir Müslüman bir de gayrimüslimin şahitliği ile ispat ettiğinden dava reddedilmiştir.¹³¹

Mehr-i Müeccel

Mehr-i müeccel erkeğin karısını boşadığında veya öldüğünde ödemekle yükümlü olduğu miktardır.¹³²*Mehr-i müeccelin* ödenmesiyle ilgili olarak bu dönemin sicil kayıtlarında çok sayıda örnek yer almaktadır.¹³³Kaynaklarda boşanma davalarının mahkemeye taşınmasının nedenleri arasında çifler arasındaki *mehr-i müeccel* anlaşmazlığı da önemli bir yer tutmaktadır. İncelenen belgelerde çeşitli davalarda *mehr-i müeccel* miktarı belirtilirken bazılarında ise sadece ismi geçmektedir. *Muhâla'a* şeklindeki bazı boşanma davalarında kadınlar, miktar belirtmeden *mehr-i müeccel* haklarından vazgeçmektedirler.

5 Temmuz 1757 tarihli kayda göre, Ömeriye Mahallesi'nde yaşamakta olan Fazlı kızı Hatice kocası Yusuf oğlu Ali'den boşanmıştı. Çocuklarına nafaka talebiyle mahkemeye başvurduğu zaman kocası ile anlaşamadığı için *mehr-i müeccel* ve *nafaka-i iddet* haklarından vazgeçerek "*muhâla'a -i sahiha-i şer'îye*" ile boşandığını belirtmişti. 10 Mayıs 1771 tarihli bir başka kayda göre de, Mümine bint-i Saraçoğlu kocasından 1.480 para *mehr-i müecceli* ile "*nafaka-i iddet ve me'unet-i sukna*"sından vazgeçerek *muhâla'a* ile boşanmıştı.¹³⁴ 11 Aralık 1769 tarihli kayda göre Lefkoşa'nın Aya Sofya Mahallesi'nde yaşayan Demir kızı Emetullah'ı kocası boşamıştı. Mahkeme kaydına göre Emetullah Hanım 860 para *mehr-i müeccelini* ve "*nafaka-i iddet ve me'unet-i sukna*"sını almıştı.¹³⁵

İlgili dönemde *mehr-i müeccel* için çeşitli para birimleri kullanılmıştır. Dönemler arasındaki para değerlerindeki farklılıklardan dolayı, ilgili yıllara ait ortalama bir *mehr-i müeccel* miktarını belirlerken, sadece kuruş olarak belirlenenler kullanılmıştır.1726-1750 yılları arasındaki 24 yıllık devrede *mehr-i müeccelin* ortalaması 31 kuruştur. Boşanma kayıtlarına göre, söz konusu devrede adada belirlenen en yüksek *mehr-i müeccel* miktarları 405 kuruş¹³⁶ ile 50.000 akçe (416,6 kuruş)¹³⁷, en az ise 20 para (0,5 kuruş)¹³⁸ ile 2 kuruş¹³⁹ olarak sicillere yansımıştır. 1757-1800 arası dönemde sicillere yansıyan *mehr-i müeccel* miktarları 1 kez akçe, 7 kez de kuruş adlı para birimi ile ifade

¹³¹ KŞS, 6/87-1.

¹³² Ortaylı, a.g.m., s. 33-36; Jennings, a.g.e., s. 27 vd.; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 292 vd.

¹³³ Ayrıntılı bilgi için bak. Özkul, a.g.e., s. 135-147.

¹³⁴ Demiryürek, a.g.m., s. 110.

¹³⁵ Demiryürek, a.g.m., s. 110.

¹³⁶ KŞS, 15/99-3.

¹³⁷ KŞS, 13/178-1.

¹³⁸ KŞS, 15/148-4.

¹³⁹ KŞS, 15/233-1.

edilmişse de, en fazla kullanılan para birimi “para”dır. Bu dönemde en yüksek *mehr-i müeccel* 28.000 ile 40.000 para, en düşük *mehr-i müeccel* ise 600 para ile 800 para arasında değişmektedir. 44 adet *mehr-i müeccel* kaydı dikkate alındığında ortalama *mehr-i müeccel* miktarı yaklaşık 4.400 paradır.¹⁴⁰

Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde de *mehr-i müeccel* miktarları arasında dalgalanmalar görülmektedir. Örneğin 17. ve 18. yüzyıllarda Tosya'da 25 kuruş ile 100 kuruş arasında, Çankırı'da 60 ile 250 kuruş arasında ve Kastamonu'da ise 2 kuruş 10 para ile 350 kuruş arasında *mehr-i müeccel* miktarları değişmektedir.¹⁴¹17. Yüzyılın ikinci yarısında Gaziantep şehrinde *mehr-i müeccel* miktarları 5 ile 100 kuruş arasında değiştiği öğrenilmektedir.¹⁴² 1748-49 yıllarında Konya'da ortalama mehir miktarı 20-50 kuruş arasındadır.¹⁴³

1726-1750 arasındaki dönemde Kıbrıs adasında tereke kayıtlarında belirtilen *mehr-i müeccel* miktarları, çoğunlukla tartışma konusu olmaları yüzünden boşanma kayıtlarından sonra ortaya çıkan miktarlardan ayrı olarak incelenmiştir.¹⁴⁴ Kadınlar, boşanma davalarında bazen pazarlık konusu edilen *mehr-i müeccel*in tamamını, eşlerinin ölümünden sonra, şahitlerle ispatladıkları takdirde terekeden alabiliyorlardı.¹⁴⁵18. yüzyılın ikinci çeyreğinde sicillere yansıyan tereke kayıtlarının sadece 21 tanesinde *mehr-i müeccel* miktarı söz konusudur. Bunlar, 8.200 para (205 kuruş) ile 30 para arasında değişmektedir. Bu kayıtlar, boşanma davalarında belirtilen *mehr-i müeccel* ile terekelerde ortaya çıkanlar arasında çok büyük fark bulunmadığını göstermektedir.

Erkeklerin, eşlerini boşamaları demek olan *talâk* şeklindeki boşanmalarda, evlenme sırasında miktarı belirlenen *mehr-i müeccel*i kadına vermede bazen sorun çıkarıldıkları görülmektedir. Bu anlaşmazlıklar mahkemeye taşındığında ise, *mehr-i müeccel*de belirlenen miktarın çok altına bir miktara anlaşma yapıldığı gözlenmektedir. Bazı durumlarda kadınlar tüm baskılara rağmen direnerek gerçek *mehr-i müeccel*ini almayı başarıyorlardı. 16 Şubat 1714 tarihinde Lefkoşa Tahtelkale Mahallesi'nden Abdurrahman kızı Rukiye Hatun mahkemeye başvurarak kocası Ali bin Yusuf'un kendisini boşadığını ve *mehr-i müeccel*i olan 42,5 kuruş yerine sadece 5 kuruş verdiğini ve bunu kabul etmesi için baskı yaptığını şikayet etmiştir. Yapılan araştırma sonucunda Ali'nin eski karısı Rukiye'nin mehirden geriye kalan otuz yedi buçuk kuruşu da karısına ödemesine karar verilmiştir.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Demiryürek, a.g.m., s. 111.

¹⁴¹ Kankal, a.g.m., s. 56.

¹⁴² Kıvrım, “Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu” s. 382-383.

¹⁴³ Altan-İpçioğlu, a.g.m., s. 525.

¹⁴⁴ Tereke kayıtlarında ortaya çıkan *mehr-i müeccel* miktarları için bak. Özkul, a.g.e., s. 154.

¹⁴⁵ Yavuz Cezar, “18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler”, 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam, İstanbul 1998, s. 22.

¹⁴⁶ AŞS, 8/91-2.

Tablo II: *Talâk* şeklindeki boşanmalar sırasında *mehr-i müeccel* miktarlarında yapılan pazarlıklar

Kayıt No (KŞS)	Tarih	<i>Mehr-i Müeccel</i>	Pazarlık sonrası <i>Mehr-i Müeccel</i> Miktarları ve Yüzdeleri	
1e/1/7-1	22.07.1726	150 g	75 g	%50
13/94-1	27.01.1729	40g/ 40,5g/ 20 g	10,5 g	%10,44
13/109-2	27.03.1729	35g/ 37,5 g	18 g	%24,8
15/19-3	26.02.1737	35 g	9 g	%25,7
15/20-3	15.03.1737	27 g	4 g	%14,8
15/30-5	08.07.1737	15 g	4,5 g	%30
15/31-3	19.08.1737	25 g	10 g	%40
14/19-5	22.10.1731	Menzil	10 g	
14/20-1	22.10.1731	10.000a (83 g)	30 g	%36,14
15/96-2	16.07.1740	60 g	6 g	%10
16/74-1	05.09.1741	50 g	20 g	%40

Tabloya dikkatle bakıldığında, kadınların yüksek *mehr-i müeccel* haklarının bazen yarısına bazen de %10'una dahi razı oldukları görülmektedir. *Mehr-i müeccel* olarak bazı çiftlerin para yerine menzil de kullandıkları anlaşılmaktadır.

Lefkoşa Şer'i Mahkemesi'ne yansıyan *mehr-i müeccel* anlaşmazlıklarında bazen kadınların haksız oldukları görülmektedir.¹⁴⁷ Lefkoşa'nın Cami-i Cedid Mahallesi'nden Recep kızı Ayşe Hatun'un, iki kere boşandığı kocası Hasan oğlu Bayram'dan ilk boşanmasından olan 6.000 akçelik mehrinin tahsil edilmesi için açtığı dava neticesinde; Bayram ilk boşanmalarında Ayşe'nin mehrinden ve nafakasından vazgeçmek şartı ile kendisinden boşanmış olduğunu ispat etmesi üzerine Ayşe Hatun mahkeme tarafından haksız bulunmuştur. Ayşe'nin ikinci evliliğinde ise 300 akçe mehr-i müeccel belirlenmişti (23 Ağustos 1713).¹⁴⁸

10 Ekim 1713 tarihinde Lefkoşa'nın Cami-i Cedid Mahallesi'nden Mehmet kızı Durdu Hatun, boşandığı kocası Yusuf oğlu Mehmet'te olan beş bin akçe mehrinin tahsil edilmesi talebiyle Lefkoşa mahkemesine müracaat etmişti. Bu başvuruyu neticesinde kocası Mehmet boşanırken Durdu'nun mehri ile nafakasından vazgeçerek ve evi de kendine ait olmak şartıyla hul' şeklinde boşanmış olduklarını bir erkek ve iki kadın Müslüman şahitle ispat etmesinden dolayı Durdu hanım davayı kaybetmiştir.¹⁴⁹ Önceki örnekte verilen kadınla aynı olabileceği düşünülen Durdu hanım yaklaşık bir ay sonrakibaşka bir *mehir* pazarlığında sicilde karşımıza çıkmaktadır. 11 Kasım 1713 tarihli belgede Mağusa kazasından Kasım Mehmet Efendi ibn-i Musta-

¹⁴⁷ KŞS, 8/36-1¹⁴⁸ KŞS, 8/38-1.¹⁴⁹ KŞS, 8/66-4.

fa'nın eşleri Mustafa kızı Fati ile Abdullah kızı Rukiyye mahkemeye başvurarak Kasım Mehmet Efendi'nin eşlerinden biri olan Mehmet Ağa kızı Durdu'nun kocası ölmeden *muhâla'a* şeklinde boşanmalarına rağmen kocası öldüğünde terekesinden 35.000 akçe *mehr-i müccel* aldığı şikayet etmektedirler. Yapılan araştırma sonucunda Lefkoşa mahkemesi Durdu adlı kadının haksız olarak bu parayı aldığını tespit ederek Kasım Mehmet'in mirasçılara geri vermesine karar vermiştir.¹⁵⁰

Mahkemeye yansıyan bazı davalar ise zaman aşımına uğradığından dolayı reddedilmekteydi. Lefkoşa Aya Sofya Mahallesi'nden Mehmet kızı Rabia on sekiz sene önce kendisini *talâk* eden kocası Sefer oğlu Mustafa'dan 8.000 akçelik *mehr-i müccel*inalamadığı şikayeti ile mahkemeye başvurmuştur. Ancak mahkeme üzerinden onbeş sene geçen bir olayın zaman aşımına uğradığını belirterek kadının başvurusunu reddetmiştir (13 Kasım 1713).¹⁵¹ Benzer bir belgede ise *Lefkoşa'nın Aya Sofya mahallesinden Abdullah kızı Ayşe, yirmi sene önce mehrinden ve nafakasından vazgeçerek hul' yöntemiyle boşandığı kocası Hacı İbrahim bin Yunus'dan mehrinin alınması talebiyle dava açmıştı. Dava neticesinde; bu tür davaların onbeş yıl içinde görülmesi gerektiğinden zaman aşımı nedeniyle Ayşe Hatun'un davasının reddedilmiştir (7 Mayıs 1714).¹⁵² Her iki olayda da davanın reddedilmesi zaman aşımına bağlanmakla birlikte kadınların zaman içerisinde hul' şeklindeki boşanmalarından sonra bile vazgeçtikleri haklarını geri isteyebildikleri anlaşılmaktadır. Bu durum da bize kadınların zaman içerisinde ekonomik durumlarının kötüleştiğini göstermektedir.*

Kadınlar boşandıkları kocalarından *mehr-i müccel* almak için pazarlık yaptıkları, para yerine eşya veya ev aldıkları kaynaklardan anlaşılmaktadır. 13 Ekim 1713 tarihinde *Lefkoşa'nın Nevbethane Mahallesi'nden Veli kızı Eşmine, iki kere talâk şeklinde boşanmış olduğu kocası İbrahim oğlu Haseki Mustafa'dan 4.050 akçelik mehrinden alacağına karşılık 2.850 akçe nakit ve geriye kalan için ise leğen, ibrik ve iki sahanı alarak aralarındaki anlaşmazlığa son verdiklerini bildirmektedir.¹⁵³ Altun bint-i Davut kocası Çulha Mehmet Ali bin Bekir tarafından boşanınca 4.000 paralık *mehr-i müccel* ile bazı başka alacakları karşılığında "bir çuka binış ve bir çuka cebe ve bir çuka şalvar" almayı kabul etmiştir (4 Ağustos 1787).¹⁵⁴*

10 Nisan 1714 tarihinde Lefkoşa'nın Tahtelkale Mahallesi'nden Ayşe bint-i Recep bin Abdülbaki ibn-i Ahmet Hatun'un, üvey nenesi Saliha bint-i Ramazan'ın tasarrufunda olan aynı mahalledeki evde dedesi Abdülbaki'den dolayı kendisine isabet eden hakkının tahsili talebiyle dava açmıştı. Yapılan araştırma sonucunda Saliha Hatun ölmeden önce kendisini talâk eden kocası Abdülbaki'nin evde olan 2 hissesini 20 esedi kuruşa Saliha Hatun'a satmıştı. Saliha Hatun Abdülbaki'nin kendisinden paranın 15

¹⁵⁰ KŞS, 8/6-2.

¹⁵¹ KŞS, 8/2-1.

¹⁵² KŞS, 8/104-4.

¹⁵³ KŞS, 8/67-1.

¹⁵⁴ KŞS, 21/84-1.; Demiryürek, a.g.m., s. 111.

kuruşunu mehri karşılığı, kalan kısmın da parasını 5 kuruş şeklinde nakit olarak aldığını şahitlerle ispat etmesi üzerine Ayşe Hatun davayı kaybetmiştir.¹⁵⁵

Mahkeme Tarafından Gerçekleştirilen Boşanma (Tefrik)

Evlilik birliğinin sona ermesinin farklı bir şekli de eşlerden birisinin, ki bu çoğunlukla kadın olmaktadır, mahkemeye başvurarak evlilik akdinin iptal edilmesini istemesiydi. Boşanma sebeplerinin varlığı tespit edilmesi durumunda kadını, tarafların ayrılmasına hükmetmekteydi. İslam hukuku çerçevesinde kadına boşanma konusunda en fazla esneklik tanıyan ayrılma şekli *tefrik* yani adli-kazai boşanmaydı.¹⁵⁶ Kıbrıs adasında mahkeme tarafından gerçekleştirilen boşanma davaları arasında şiddet, İslam dinine geçme, kocaların eşlerine verdikleri sözler ve küçük yaşta evlendirilen çocukların reşit olunca evliliği bozmaları bulunmaktadır.

Hanefilere göre akıllı ve buluğa ermiş herkes evlilik için uygundur. Diğer mezhepler ise tam ehliyetli de olsa kızların velilerinin izniyle evlenebilecekleri kabul edilmekteydi. Tam ehliyetle önemli bir yeri olan buluğ için Hanefi mezhebi başlangıç yaşı olarak kızlarda 9, erkeklerde 12, üst sınır olarak ise İmameyn'e göre 15, Ebu Hanife'ye göre kızlarda 17, erkeklerde ise 18 yaşur.¹⁵⁷

Şeyhülislam Ebusuud Efendi'ye göre, bir çocuğun erişkin olduğuna dair fiziksel olgunluk işaretleri gözlenebilen (en az 12 yaşında olması gerekirdi) erkek ve kızlar *balığ/balığa* sayılırdı. Eğer olgunluk işaretleri yoksa kızlar 17, erkekler ise 18 yaşında ergen sayılmaktaydı.¹⁵⁸ İslam hukuku evlenme için kesin bir yaş sınırı belirlemediği için Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerinde¹⁵⁹ olduğu gibi Kıbrıs adasında da bazı aileler küçük çocuklarını evlendirebiliyorlardı. Bu durum İslam hukukuna ait bir uygulama olmayıp, ilk ve ortaçağ toplumlarında hatta İslamiyet'ten önce Arabistan'da ve Yahudilerde de görülmektedir.¹⁶⁰ Bu hakkın kötüye kullanılmasının önüne geçmek için küçük yaşta evlendirilen çocukların ergen olduklarında evlilik tam olarak gerçekleşmeden mahkemeye başvurarak evliliği iptal etme hakları bulunmaktaydı. Buluğa ermiş küçük sessiz kalır ve üzerinden zaman geçerse bu hakkını kaybeder-

¹⁵⁵ KŞS, 8/88-1.

¹⁵⁶ Kıvrım, "boşanma hadiseleri", s. 388; Gül Akyılmaz, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*, Konya 2000, s. 47.

¹⁵⁷ Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 22-23; Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi ve Kamu Hukuku*, Konya 1989, s. 65; Kurt, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁵⁸ Leslie P. Pearce, "Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, İstanbul 2000, s. 165.; Düzdağ, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁵⁹ Kıvrım, "boşanma hadiseleri", s. 389.; Leslie P. Pearce, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul 2005, s. 173.

¹⁶⁰ Cin, *Evlence*, s. 77.; Kıvrım, "boşanma hadiseleri", s. 389.

di.¹⁶¹ Ayrıca çocuk yaşta evlendirilenlerin bu hakkı kullanabilmesi için, evliliğine karar vermiş kişinin, babası ya da baba tarafından dedesi dışında bir kişi olması gerekiyordu. Buna da *büluğ muhayyerliği* denilmekteydi.¹⁶²

13 Haziran 1717 tarihinde Lefkoşa Kızılkule Mahallesi'nden Hüseyin kızı Hatice annesi Fatma'nın bir hafta önce kendisi ergen değilken Abdullah oğlu Hüseyin ile evlendirdiğini bildirmektedir. Hatice hatun mahkeme günü ergen olduğunu şahitlerle ispatladığı için Şer'î Mahkeme Hatice'nin ayrılma kararını kabul ederek nikahu feshetmektedir.¹⁶³ Benzer bir örnekte ise Lefkoşa Aya Sofya Mahallesi'nden Mehmet kızı Meryem'in ergen olur olmaz yukarıdaki örnekte olduğu gibi soluğu mahkemede alarak evliliği feshettirmiştir.(27 Mart 1709)¹⁶⁴

İncelenen dönemde evlenme sırasında kendilerine verilen sözler tutulmadığında kadınlar, hiç tereddüt etmeden boşanmayı gerçekleştirerek ve yeni bir evlilik yapabileme izni için mahkemeye başvurmaktadırlar.¹⁶⁵ Lefkoşa kazasına bağlı Kuçat köyünden Ramazan kızı Zahime Hatun, kocası Hasan oğlu Abdi Beşe'nin kasap olduğunu ve bir daha kasaplık yaparsa üç *talâk* (*talâk-ı selâse*)¹⁶⁶ ile boşanmayı kabul ettiğini karısına bildirmiştir. Ramazan ayında verdiği sözünde durmayıp koyun kesip sattığını, karısı şahitlerle ispatlamıştır. Bunun üzerine mahkeme, kocasının verdiği söze istinaden, karısının isteğiyle çiftin boşanmasını ve kadının *mehr-i müeccel* hakkını da zâbit yardımıyla almasını sağlamıştır (4 Haziran 1727).¹⁶⁷

Bir diğer örnekte ise Lefkoşa Ömeriye Mahallesi'nden Mehmet kızı Hatice, kocası Musa oğlu el-Hac Mehmet'in mahkeme tarihinden bir sene önce ada dışına giderken, bir senede Kıbrıs'a dönmezsem zevcem benden azat olsun ve dilediği kimse ile evlensin dediğini, zevcesi Hatice mahalle sakinlerinin şahitliğiyle kanıtlayınca, mahkeme, tarafların boşanmalarını onaylayıp Hatice Hatun'a dilediği kişiyle evlenme iznini vermiştir (6 Ocak 1726).¹⁶⁸ Benzer başka bir hükümde ise bu sefer süre dört aydır. Dört ay dolunca zevci gelmeyen kadın şahitlerle birlikte mahkemeye başvurmuş ve eşinden boşandığını resmîleştirmiştir.¹⁶⁹ Buradaki kayıtlarda ülke dışına giden kocaların geri dönmeleri olasılığına karşı eşlerine bir güvence verdikleri

¹⁶¹ Cin, *boşanma*, s. 91.; Kıvrım, "boşanma hadiseleri", s. 389.

¹⁶² Imber, a.g.m., s. 80 vd.; Altan-İpçioğlu, a.g.m., s. 524; Mehmet İpçioğlu, *Konya Şer'iye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Ankara 2001, s.30; Çiğdem, a.g.m., s. 98; Bilmen, a.g.e., s. 50-51.

¹⁶³ KŞS, 9/12-3.

¹⁶⁴ KŞS, 7/29-1

¹⁶⁵ Imber, a.g.m., s.80.; Benzer örnekler için bak. KŞS, 9/25-3; KŞS, 9/27-1.; Kıvrım, "boşanma hadiseleri", s. 379 vd.

¹⁶⁶ Bu tür boşanmalardan sonra çiftin tekrar evlenebilmesi için kadının başka birisiyle evlenmesi gerekmektedir.

¹⁶⁷ KŞS, 13/14-5.

¹⁶⁸ KŞS, 12/112-2.; Benzer bir izin talebi için bak. KŞS, 11/97-9.

¹⁶⁹ KŞS, 1e/1/7-3.

anlaşılmaktadır. Dikkat edilecek olursa, bu örneklerde kadınlar, kendilerine tanınan süre biter bitmez mahkemeye başvurmuşlardır.

Eldeki başka bir belgede ise, bugün olduğu gibi, geçmişte de akrabalar arasındaki sorunların boşanmalara neden olabildiği görülmektedir. Lefkoşa kazasına bağlı Ortaköy karyesinden Ayşe bint-i Ali Hatun, kocası Mustafa ibn-i Ali'nin kendisine, eğer kardeşimin evine varırsam yemin olsun, seni *tatlîk* ederim dediğini belirtip kocasının kardeşi evine gitmesi nedeniyle ondan boşandığını mahkemede şahitlerle ispatlayarak, kocasından hakkı olan 3.000 akçe *mehr-i müeccelini* talep etmiştir. Kadı, bu boşanmayı kabul ettiğinden dolayı kadın hakkını almıştır (12 Eylül 1727).¹⁷⁰ Bu hükümlerden erkeklerin eşlerine verdikleri sözleri tutmamaları durumunda, karılarının onları kendi sözleriyle boşadıklarını ve evlenirken elde ettikleri *mehr-i müeccel* haklarını dahi kocalarından aldıkları anlaşılmaktadır.

Evlenme sırasında erkeklerin kadınlara verdiği ilginç sözlerden biri de şöyledir; bir erkek şayet eşini köyde yaşatırsa onu *talâk-ı selâse* (üçlü *talâk*) ile boşayacağına dair söz vermiştir. Kadın kendisine verilen bu söz üzerine, on beş gündür köyde kaldıklarını belirterek, boşanmak için mahkemeye başvurur. Fakat kocasının devamlı köyde kalmayacaklarını belirtmesi üzerine kadının boşanma talebini mahkeme reddetmiştir.¹⁷¹

Bazı dönemlerde boşanmayı talep eden, çiftlerden biri değil mahkeme olmaktadır. Dinini değiştirerek Müslümanlığı kabul eden bir kadın eğer gayrimüslim bir erkekle evli ise, kocası kadı tarafından dinini değiştirmeye davet edilir. Eğer İslâm dinini kabul eden kadının kocası bu teklifi kabul etmezse, o zaman kadı, Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evlenemeyeceğinden veya evli kalamayacağından, çiftleri ayırmakta ve Müslümanlığı kabul eden kadınların Müslüman birisiyle evlenmesini sağlamaktadır.¹⁷² İslâm dinini kabul eden erkekte ise, İslâm hukuku yönünden herhangi bir şart olmamasına rağmen, bazı dönemlerde erkekler İslâm dinine geçmeyi kabul etmedikleri için eşlerini boşayabilmektedirler.¹⁷³

26 Ocak 1610 Murat kızı Hasena adlı Ermeni kadın eşi Merkeri'nin kendisine devamlı eziyet ettiğini bildirdikten sonra ondan kurtulmak için İslâm dinine geçtiğini söylemektedir. Hasena adlı Ermeni kadının kocası Müslüman olmayı kabul etmeyince boşanma gerçekleşmiştir.¹⁷⁴

¹⁷⁰ KŞS, 13/79-3.

¹⁷¹ KŞS, 1e/1/3-2.

¹⁷² Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında İhtida", s. 168; Jennings, *a.g.e.*, s. 140; Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Ankara 1994, s. 93 vd.; Kurt, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁷³ Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında İhtida", s. 169.

¹⁷⁴ Ali Efdal Özkul, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasındaki İslamiyet'e Geçmede (İhtida) Kadınların Durumu", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol: 3 Issue: 13, Kadın Araştırmaları Özel Sayısı, www.sosyalarastirmalar.com, s. 224.; KŞS,3/25-3.; Buna benzer örneklerin bir kısmı, KŞS,30/1-10; KŞS,1/247-1.

10 Ocak 1610 tarihli kayıta Mesarya kazasına bağlı Çatos köyünden Manoil kızı Çako adlı kadın kocası Filipo oğlu Karçıra'yı terk ederek İslâm dinine geçerek Fatma ismini almış ve Mehmet oğlu Musa beşe ile evlenmiştir. Daha sonra kocası bu durumdan şikâyetçi olmuş ve karısının kaçırılarak alıkonulduğunu iddia etmiştir. Ancak adı geçen kadın mahkemede kendi isteğiyle orada bulunduğunu söylemiştir. Mahkeme de kadının kararını onaylamış ve Fatma'nın kızı Marya'nın da Müslüman olmasını kabul etmiştir. Bu belgede Fatma ahlında Lefkoşa mahkemesine gelmeden Müslümanların huzurunda İslâm'a geçmiştir. Mesarya nâibi ise Fatma'nın kocası Müslüman olmayı kabul etmeyince çifti ayırmıştır.¹⁷⁵

Girne kazasına bağlı Larnaka köyünden Sava kızı Maro, Tutı Ayşe adını alarak Müslüman olmuştur (21 Eylül 1820).¹⁷⁶ Bu arada Ayşe evli olduğu için kocasına Müslüman olması teklif edilmiş, fakat kocası İslâm'a geçmeyi kabul etmeyince Lefkoşa kadısı çiftin evliliğine son vermiştir. Ayrıca Ayşe kendi rızasıyla Hasan oğlu Abdülkerim ile evlendirilmiştir. Ancak bu evlilik Ayşe hamile olduğundan dolayı doğumdan sonra gerçekleştirilecektir (23 Eylül 1820).¹⁷⁷

Kayıtlarda karşılaştığımız bir boşanma kaydında ise, Lefkoşa Arap Ahmet Paşa Mahallesi'nden Ayşe Penbe bint-i Abdullah adlı mühtediye kadın kocası Pabuşçu Mustafa bin Hacı Ali'nin kendisini *bâyinen tattik* ettiğini ve hakkı olan *mehr-i müeccel*, *mehr-i muaccel* ve *nafaka-ı iddeti* olan toplam 2.250 kuruşun kendisine ödenmesi için dava açmıştır. Lefkoşa Şer'i Mahkemesi de *mühtediye* kadını haklı bularak kocasının söz konusu parayı ödemesine karar vermiştir (4 Mart 1880).¹⁷⁸ Buradan da anlaşıldığı üzere dinlerini değiştirip Müslüman olan kadınların diğer Müslüman kadınlardan hiçbir farkı bulunmamaktadır.

Boşanma ile ilgili davaların mahkemeye intikali ve mahkemeden çıkan sonuçlar değişik şekillerde olabiliyordu. Boşanma olayında taraflar mahkemeye gelebildikleri gibi, herhangi birisi yerine vekil gönderebilmekte hatta her iki taraf da mahkemede vekilleri tarafından temsil edilebilmektedirler. Daha da ilginç erkeklerin Kıbrıs dışından gönderdikleri mektupla da zevcelerini boşayabilmeleridir. Bazı zamanlarda ise, mahkemeden bir kâtip görevlendirilerek, çiftlerin oturdukları evlerinde oluşturulan mecliste boşanma gerçekleştirilmektedir.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Özkul, "kadınların durumu", s. 225.; KŞS, 3/9-7.

¹⁷⁶ KŞS,30/1-5.

¹⁷⁷ Özkul, "kadınların Durumu", s. 226.; KŞS,30/1-6.; Benzer bir olayın Kandiyce Sicillerinde de gerçekleştiği görülmektedir. Detaylı bilgi için bak. Ayşe Nükhet Adıyeko, "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Şer'iye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm", *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002)*, II/1, Ankara 2006, s. 564 vd.

¹⁷⁸ Özkul, "kadınların durumu", s. 227.; KŞS, 53/37-1.

¹⁷⁹ KŞS, 12/138-4.

Lefkoşa Arap Ahmet Paşa Mahallesi'nden Mehmet Beşe ibn-i Yusuf, Anadolu'da Kirman kasabasında iken, karısı Emine bint-i Ahmet'i boşamış ve boşadığı haberini de muhızr aracılığıyla Kıbrıs'taki zevcesine mektupla ulaştırmıştır. Sonuçta Emine Hatun bu boşanmayı kabul ederek, başka birisiyle evlenmiştir.

Mektupla yapılan boşanmaların bazılarında daha sonraki yıllarda sorunlar çıktığına sicillerde rastlanmaktadır. Mehmet Beşe, 36 yıl sonra Kıbrıs'a döndüğünde, zevcesi olduğunu iddia ettiği, Emine Hatunun başka birisiyle evli olduğunu bildirip mahkemeden zevcesinin kendisine verilmesini istemektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, Emine Hatunu Kirman kasabasında iken boşadığını kendisine bildirdiğinden, Emine Hatun mahkemeden aldığı izinle, ilk önce Derviş Ağa ile, o ölünce de Ahmet Ağayla evlenmiştir. Emine Hatun, Mehmet Beşe'nin kendisini mektupla boşadığını şahitlerle ispatladığından, eski kocasının davayı kaybettiği görülmektedir.¹⁸⁰

Benzer bir olayda Lefkoşa'nın Ömeriye Mahallesi'nden Mustafa kızı Durdu'nun, İstanbul'da bulunan eşi İbrahim Efendi tarafından boşandığı anlaşıldığından, başka bir erkekle evlenebileceği izni mahkeme tarafından kendisine 21 Nisan 1721 tarihinde verilmiştir.¹⁸¹ 16 Haziran 1721 tarihinde ise Mustafa kızı Durdu bu sefer kocası Ahmet bin Mahmut'la anlaşarak boşandığını sicile kaydettirmektedir.¹⁸² Ayrıca, Daha önce de belirtildiği üzere birçok kadının sadece eşlerinden boşandıktan sonra değil, eşleri öldükten sonra da tekrar evlenebildikleri kayıtlara geçmiştir.

18. yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi yüzyılın ikinci yarısında da kocalarının Kıbrıs dışına gitmesi kadınlara boşanma hakkı vermiştir. 18 Ocak 1768 tarihli kayda göre Lefkoşa'nın Tahtakale Mahallesi'nde yaşayan Hasan kızı Ümmühan mahkemeye başvurmuştur. Ona göre, kocası Mehmet oğlu Hüseyin bundan üç sene önce Kıbrıs dışına gitmiş ve giderken “*eğer bir seneye dek gelmezsem zevcim Ümmühan benden talâk-ı bâyin ile boş olsun*” demiştir. Ümmühan Hanım kocası gideli üç yıl olduğu için boşanmış sayılması gerektiğini belirtmiştir. Ümmühan Hanım ayrıca babası Hasan Efendi kocasına kefil olduğu için 440 para *mehr-i müeccelinin* babasından tahsilini de istemiştir. Mahkeme her iki isteği de onaylamıştır.¹⁸³ 10 Kasım 1787 tarihli kayda göre ise Lefkoşa'nın İbrahimpaşa Mahallesi'nde yaşamakta olan Osman adlı kişi “*karşuya gidersem zevcim Fatma bint-i Mustafa benden boş olsun*” dedikten sonra İstanbul'a gitmiş, kadının mahkemeye gitmesi ile de boşanma gerçekleşmiştir.¹⁸⁴

¹⁸⁰ KŞS, 13/62-4. Başka bir mektupla boşanma örneği için bak. Kankal, a.g.m., s. 62.; Kıvnm, “boşanma hadiseleri”, s. 379.

¹⁸¹ KŞS, 10/102-7.

¹⁸² KŞS, 10/119-5.

¹⁸³ Demiryürek, a.g.m., s. 97.; KŞS, 18/87-1.

¹⁸⁴ Demiryürek, a.g.m., s. 97.; KŞS, 21/4-1.

Nafaka Tayini

Küçük çocuklara nafaka bağlanması, boşanma olayından, ebeveynlerinden birisi öldüğü zaman veya kimsesiz çocuklarda söz konusu olmaktadır. Nafakanın miktarını kadı belirlemektedir. Nafaka miktarı belirlenirken kız ve erkek çocuklarda bir ayın söz konusu olmamıştır. Genellikle günlük olarak takdir edilen nafaka, bir çeşit sosyal güvenlik sistemidir. 1726-1750 arası dönemde adada boşanmalar sonrasında en fazla 3 para en az ise 1 para olarak belirlenmiştir. Kıbrıs'ta belirlenen nafaka miktarları, Osmanlı ülkesinin bazı bölgelerine göre düşüktür. Meselâ, 18. yüzyılın sonlarında Tokat'ta takdir edilen nafaka miktarı en az 2 para, en çok ise 10 para-¹⁸⁵dır. Öztürk üst düzey kişilerin çocuklarına normal halka göre daha yüksek nafaka belirlenebildiğini (50-70 akçe/16-23para) belirtmektedir.¹⁸⁶

Muhâla'a şeklindeki boşanma davalarında erkek çocukların nafakalarının 7 yaşına kadar; kız çocukların ise 9 yaşına kadar annelerinin malından karşılandığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁷ *Talâk* şeklindeki boşanmalarda ise, Şer'i Mahkeme'nin belirlediği ve çocukların babaları tarafından karşılanan bir miktar para, çocukların nafakası için kullanılması şartıyla annelerine veriliyordu. Erkek çocuklar 7 yaşına kadar, kız çocuklar ise 7 veya 9 yaşına kadar anneleriyle kalmakta, bundan sonra ise evleninceye kadar babalarının vesayetine, baba yoksa onun anne ve babasının vesayetine geçmektedir. Bu kural, anne törelere uygun davranmadığında, yeniden evlendiğinde yada savsaklayıcı davrandığında hükmünü yitirmekteydi.¹⁸⁸

Boşanma davalarında çocukların kimin terbiyesinde kalacağı konusu önemli bir problem olmuştur. İncelenen yıllara ait belgelerde boşanan çiftlerde küçük çocuklar, bir kayıt dışında annelerine bırakılmıştır. 9 Şubat 1738 tarihli hükümde Lefkoşa Aya Sofya Mahallesi'nden Ahmet kızı Fatma'nın, kocası Mehmet oğlu Mustafa'yı *mehr-i müeccelinden* vazgeçerek ve küçük oğullarını da babalarına bırakarak boşadığı görülmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere kadının bir hatası olduğunda çocuklar babaya bırakılabilmekteydi. Ancak belge incelendiğinde Fatma Hatunla ilgili herhangi bir suçlama bilgisine tesadüf edilmemektedir. Fatma Hanım'ın mesleği ise tellaklıktır.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Fazla bilgi için bk. Özdemir, a.g.m., s. 1036.

¹⁸⁶ Said Öztürk, *Askerî Kassama ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, İstanbul 1995, s. 225 vd, 410-414; Zilfi, a.g.m., s. 274 vd.

¹⁸⁷ *KŞS*, 13/125-1.

¹⁸⁸ Zilfi, a.g.m., s. 273.; Düздаğ, a.g.e., s. 48.; Judith, E. Tucker, "Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriye'si ve Filistin'de İslam Hukukuna Göre Annelik", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. M. C. Zilfi, İstanbul 2000, s. 234-236.

¹⁸⁹ *KŞS*, 15/54-4.

Tablo III: Kadı tarafından belirlenen *nafaka* miktarları (1726-1750)¹⁹⁰

Sıra	Kayıt No (KŞS)	Tarih	Ce	NM	Yer	ÇS
1	1e/1/5-6	21.07.1726	MÜ.	3p	L. Arap Ahmet Paşa m.	1K
2	12/133-8	9.02.1727	Mü.	2p	L. Debbaghane m.	1K
3	13/5-1	12.03.1727	Mü.	1p	L. Ömeriye m.	1K
4	13/15-1	4.06.1727	Mü.	1p	L. Koçyat k.	1E+1K
5	13/29-4	24.08.1727	GM	3p	L. Laktemiye k.	1E
6	13/65-4	25.04.1724	Mü.	5sa	L. Aya Sofya m.	1E
7	13/73-3	19.08.1727	Mü.	2p	Lefkoşa	1E+1K
8	13/76-1	4.09.1727	Mü.	1p	L. Kızılkule m.	1E
9	13/85-2	6.01.1729	Mü.	5sa	L. Kızılkule m.	1E
10	13/104-3	27.02.1729	Mü.	1p	L. Ömeriye m.	1E+1K
11	13/124-4	29.05.1729	Mü.	4sa	L. Kara Baba m.	1K
12	13/155-2	12.11.1729	Mü.	4sa	L. Mahmut Paşa m	1K
13	13/157-2	21.11.1729	Mü.	4sa	L. Nevbethane m.	1E
14	13/158-1	26.11.1729	GM	1p	L. Aya Keşano m.	1K
15	14/8-4	24.08.1731	Mü.	2p	L. Mahmut Paşa m	1K
16	14/60-4	3.12.1732	Mü.	1p	L. Paldemegoma k.	1E
17	15/3-2	31.07.1735	GM	2p	D. Aya Anderiniko m.	1E
18	15/8-7	04.05.1736	Mü.	7,5a	L. Mahmut Paşa m.	1E+K
19	15/20-1	16.03.1737	Mü.	6ça	L. Argadez k.	1E
20	15/47-4	9.11.1737	Mü.	7a	L. Aya Sofya m.	2K
21	15/74-3	19.01.1739	Mü.	1p	L. Mahmut Paşa m.	1E
22	16/18-2	30.05.1745	Mü.	2p	Me. Yenağra k.	2K
23	16/40-1	1745	GM	2p	L. İbrahim Paşa m.	1K
24	16/42-1	9.06.1745	Mü.	5sa	L. Korkut Efendi m.	1K

1726-1750 yılları arasındaki sicillerine yansıyan 98 nafaka davasından 76'sı Müslümanlar, 22 ise gayrimüslimler tarafından talep edilmiştir. Söz konusu dönemde talep edilen nafakalardan 24 tanesi *talâk* şeklinde boşanmalardan sonra takdir edilen nafakalardır. 1757-1800 arasındaki kayıtlara bakıldığında 50 adet nafaka tayini olduğu belirtilmekte ancak burada ölüm sonrası ve boşanma sonrası belirlemler birlikte verilmiştir.¹⁹¹

Lefkoşa Ömeriye Mahallesi'nden Abdullah kızı Ayşe, eski kocasından iki yaşında olan kızı Durdu için nafaka istemiştir. Bunun üzerine kadı, çocuğun babası tarafından

¹⁹⁰ Tabloda kullanılan kısaltmaların karşılıkları: **a:** akçe; **Ce:** Cemaatler; **ça:** çürük akçe; **ÇS:** Çocuk sayısı; **D:** Değirmenlik nahiyesi; **E:** erkek; **g:** kuruş; **G:** Giriniyye kazası; **GM:** gayrimüslim; **k:** karye; **K:** kız; **L:** Lefkoşa kazası; **Le:** Leymesun kazası; **m:** mahalle; **Mü.:** Müslüman; **Me:** Mesarya kazası; **NM:** nafaka miktarı; **p:** para; **sa:** sağ akçe; **Ş:** Şehir nahiyesi; **T:** Tuzla kazası; **z:** zolta

¹⁹¹ Demiryürek, a.g.m., s. 115.

karşılanmak üzere günlük bir para nafaka belirlemiştir (12 Mart 1727).¹⁹² Lefkoşa'nın Eylence köyünden Şaban kızı Ayni adlı kadın küçük kızı Emine'nin ihtiyaçları için mahkemeye başvurarak boşandığı kocası Yusuf bin Abdullah'tan nafaka istemektedir. Ayni hatunun talebi üzerine Şer'i mahkeme eski kocası Yusuf'un ödemesi şartıyla günlük dört akçe nafaka tahsis belirlemiştir (12 Temmuz 1698).¹⁹³

5 Haziran 1762 tarihli kayda göre, Lefkoşa'da Mahmut Paşa Mahallesi'nde yaşayan Hüseyin kızı Gülsüm bint-i Hüseyin kocası Yusuf oğlu Mustafa'dan boşanmıştır. Gülsüm Hanım mahkemeye müracaat ederek kocasıyla aralarında “*adem-i hüsn-i muşeret*” olduğu için kocasının kendisini boşadığını, Hasan adında bir oğulları olduğunu, bu çocuğun *nafaka ve kışve-bahaya* ihtiyacı bulunduğunu belirtmiş ve bu paranın çocuğunun babasından tahsil edilmesini talep etmiştir. Mahkeme bu müracaatı kabul ederek Hasan için günlük 2 para *nafaka ve kışve-baha* takdir ve tayin etmiş ve bu paranın babası tarafından ödenmesini kararlaştırmıştır.¹⁹⁴

Kaynaklardan öğrenildiğine göre Kıbrıs adasında yaşayan gayrimüslim kadınlar da Müslüman hemcinsleri gibi boşandıktan sonra Şer'i mahkemeye başvurarak çocuklarına nafaka bağlatırmaktadırlar. Lefkoşa'nın Çatalhurma Mahallesi'nden İligo bint-i Dodogos'un Lefkoşa mahkemesine başvurusu üzerine küçük kızı Anez'in nafaka ve diğer ihtiyaçları için boşandığı kocası Luizo veled-i Yani'nin günlük olarak iki para vermesine karar verilmişti (20 Ağustos 1713).¹⁹⁵ 24 Ağustos 1727 tarihli hükümde, Lefkoşa kazasına bağlı Laktamiya köyünden Mariya bint-i Borilmo, kendisini *bâyinen tattik* (ayırıcı boşanma) eden kocası Nikola veled-i Zenni'den olan çocuğu için nafaka talep etmiştir.¹⁹⁶ 5 Mart 1772 tarihli kayda göre, Lefkoşa'da Debbağhane Mahallesi'nde yaşayan Acı Komi kızı Melo adlı kadın mahkemeye müracaat ederek kocası Necofori oğlu Mihail'in kendisini boşadığını, Dimitri ve Çerkako adlarında iki çocukları olduğunu, bu çocukların kendi terbiyesinde bulunduğunu, çocuklar için *nafaka ve kışve-baha* takdir ve tayin edilmesini ve bu paranın babalarından tahsilini talep etmiştir. Mahkeme bu talebi kabul ederek çocuklara günlük 2'şer para *nafaka ve kışve-baha* takdir ve tayin etmiştir.¹⁹⁷

Sicillerde karşılaşılan başka bir nafaka belgesinde ise boşanan çiftlerin yeni evlilikleri sonrasında çocukların nafakasının kesilmesi veya çocukların bakımının el değiştirmesi¹⁹⁸ gündeme gelmektedir. Lefkoşa'nın Cami-i Cedid Mahallesi'nden Ham-

¹⁹² KŞS, 13/5-1.

¹⁹³ KŞS, 6/1-4.

¹⁹⁴ KŞS, 18/43-1; Demiryürek, a.g.m., s. 113-114.

¹⁹⁵ KŞS, 8/31-3.

¹⁹⁶ KŞS, 13/29-4.

¹⁹⁷ Demiryürek, a.g.m., s. 115 vd.

¹⁹⁸ Tucker, a.g.m., s. 231 vd.

za kızı Meryem, daha önce kocası Seyyid Mehmet bin Mustafa'nın kendisini *talâk* ettiğini ve mahkemenin küçük kızı Ayşe'yi kendisine bırakarak eski kocası tarafından karşılanmak üzere günlük beş akçe nafaka belirlediğini bildirmektedir. Meryem yeni bir evlilik yapınca boşandığı kocası kızını geri almak için mahkemeye başvurmuştur. Bunun üzerine Meryem ile eski kocası kızı için vermekle yükümlü olduğu beş akçe nafakadan vazgeçip çocuğun bakımının da Meryem'in üzerinde kalması şartıyla anlaşmışlardır (31 Temmuz 1698).¹⁹⁹

Bazı durumlarda ise Şer'î mahkemede belirlenen nafakaya itiraz edilerek değiştirildiği de belgelerden öğrenilmektedir. 31 Mayıs 1722 tarihli bir kayıtta Lefkoşa'ya bağlı Sandiri köyünden Beraşkova veled-i Elendas ile eşi Elyasari ile anlaşamadıkları için boşanmışlar ve annesiyle kalan 2 yaşındaki oğlu Ciryakuya mahkeme günlük 2 para nafaka belirlemiştir. Bu karara Beraşkova'nın itiraz etmesi üzerine Mahkeme babanın fakir olduğundan dolayı nafakayı günlük 1 para olarak değiştirmiştir.²⁰⁰

Sonuç olarak, Lefkoşa mahkemesine yansıyan boşanma davalarında 18. yüzyılın ilk yarısı ile ikinci yarısı arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. 1700-1726 yılları arasında $301/26=11,58$ ile 1726-1750 yılları arasında $278/24=11,6$ 'lık bir oran var iken 1757-1800 arasında $33/43=0,77$ oran ortaya çıkmaktadır. 18. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen boşanmalar arasında *muhâla'a* şeklindeki boşanmaların oranı %71,5 iken yüzyılın ikinci yarısında bu oran %21,21'e düştüğü görülmektedir. Özellikle 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi *muhâla'a* ve *talâk* şeklindeki boşanmalar arasında büyük bir fark olduğu açıkça görülmektedir. Bu durum, araştırmaya konu olan yıllarda Kıbrıs toplumunda sosyal bir çalkantının olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca *muhâla'a*'nın fazla tercih edilmesinin, yine bu yıllarda adada ekonomik durumun da iyi olmadığı izlenimini vermektedir. Tüm bunların yanı sıra *talâk* şeklindeki boşanmalarda çiftler arasında sorun çıkma ihtimali daha az olduğundan bu tür davaların mahkemeye yansımamış oldukları göz ardı edilmemelidir.

Sicillerde karşılaşılan boşanma kayıtlarından çocukların anneye mi yoksa babaya mı verileceği konusunun önemli bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Boşanan çiftlerde küçük çocuklar, 18. yüzyılda bir kayıt dışında annelerine bırakılmıştır. Küçük çocuklara nafaka bağlanması, boşanma olayından veya ebeveynlerinden birisi öldüğü zaman söz konusu olmaktadır. *Muhâla'a* şeklindeki boşanma davalarında çocukların nafakalarını anneleri *talâk* şeklindeki boşanmalarda ise çocukların nafakalarını babaların karşıladığı belgelerden öğrenilmektedir.

¹⁹⁹ KŞS, 6/8-3.

²⁰⁰ KŞS, 11/24-1.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları**KKTC Vakıflar Dairesi Genel Müdürlüğü Arşivi**

Kıbrıs Lefkoşa Şer'i Sicil Defterleri

- 4 Numaralı defter (1043-1046/1633-1636), 248 s.
 6 Numaralı defter (1110-1111/1698-1699), 200 s.
 7 Numaralı defter (1120-1121/1708-1709), 121 s.
 8 Numaralı defter (1125-1126/1713-1714), 171 s.
 9 Numaralı defter (1126-1130/1713-1717), 62 s.
 10 Numaralı defter (1132-1133/1719-1720), 145 s.
 11 Numaralı defter (1133-1136/1719-1723), 98 s.
 12 Numaralı defter (1136-1139/1723-1726), 147 s.
 13 Numaralı defter (1139-1147/1726-1734), 227 s.
 14 Numaralı defter (1144-1148/1731-1735), 130 s.
 15 Numaralı defter (1148-1156/1735-1743), 241 s.
 16 Numaralı defter (1158-1164/1745-1751), 227 s.
 17 Numaralı defter (1157-1161/1744-1748), 107 s.
 18 Numaralı defter (1169-1194/1755-1779), 133 s.
 19 Numaralı defter (1175-1183/1761-1769), 153 s.
 20 Numaralı defter (1183-1196/1769-1781), 166 s.
 21 Numaralı defter (1198-1212/1783-1797), s. 365.
 22 Numaralı defter (1209-1215/1794-1800), 128 s.

KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi

Kıbrıs Lefkoşa Şer'i Sicil Varakları

1/1e (1138-1139/1725/6-1726), 12 s.

Araştırmalar

- Abacı, Nurcan, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara 2001.
- Adıyeye, A. Nühket, "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm", *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002), II/1*, Ankara 2002, ss. 557-569.
- Akyılmaz, Gül, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*, Konya 2000.

- Altan, Mehmet-İpçioğlu, Mehmet, “Şeriye Sicil Kayıtlarına Göre 1748-1749 Yıllarında Konya’da Aile”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21/2009, Konya 2009, ss. 519-532.
- Atar, Fahrettin, “Muhâlea”, *DİA*, Cilt 30, İstanbul 2005, ss. 399-402.
- Aydın, Mehmet Akif, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akidleri”, *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul 1982, ss. 1-12.
- , *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985.
- , “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt 2, Ankara 1992, ss. 434-455.
- , *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 1999.
- , “Mehir”, *DİA*, Cilt 28, Ankara 2003, ss. 389-391.
- Bedevisi, Vergi H, “Kıbrıs Şer’i Mahkeme Sicilleri Üzerinde Araştırmalar”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Ankara 1971, ss.139-149.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 2. Cilt, İstanbul 1969.
- Cezar, Yavuz, “18. Yüzyılda Eyüp’te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, İstanbul 1998, ss.15-32.
- Cin, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya 1988.
- , *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988.
- Cin, Halil- Akgündüz, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi ve Kamu Hukuku*, Konya 1989
- Çetin, Osman, *Sicillere Göre Bursa’da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Ankara 1994.
- Çevikel, Nuri, *Kıbrıs Eyaleti Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)*, Gazimağusa 2000.
- , “Kıbrıs Eyaleti’nde Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (1750-1800)” *Osmanlı*, Cilt 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 277-286.
- Çiçek, Kemal, “Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihini”, *Pax Ottomana Studies In Memoriam Prof. Dr Nejat Göyünç*, Ankara 2001, ss. 31-51.
- Çiğdem, Recep, “Khul or Dissolution of Marriage by a Woman: A Historical Background and Two Cases From the Bakhchisaray/Crimea Court”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXI, İzmir 2005, ss. 95-115.

- Demirel, Ömer, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Bellelen*, LIV/211 (1990), ss. 945-961.
- Demiryürek, Mehmet, "Kıbrıs Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ta Aile", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 50 (2009/2), İstanbul 2010, ss. 87-120.
- Döndüren, Hamdi, "Nikah", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Cilt V, İstanbul 1992.
- Düzdağ, Mehmet Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983.
- Eken, Galip, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Antep'te Aile", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 6, Konya 2000, ss. 477-490.
- Erdogru, Mehmet Akif, "Osmanlı Kıbrıs'ında İhüda Meselesi (1580-1640)", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, ss. 163-171.
- , "Osmanlı Kıbrıs'ında Kadınlar (1580-1640)", *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri 25-26 Mayıs 1998*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2000, ss. 154-200.
- , "On Altı ve On Yedinci Yüzyıllarda İstanbul'da Hul' Yöntemiyle Boşanma", *Osmanlı İstanbulu I, 1. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 29 Mayıs - 1 Haziran*, 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul 2014, ss. 273-281.
- Güler, İbrahim, "XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği", *Türkler*, XIV Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 28-40.
- Imber, Colin, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehr", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, İstanbul 2000, ss. 77-100.
- İpçioğlu, Mehmet, *Konya Şer'iye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Ankara 2001.
- Jennings, Ronald C., "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Ottoman Kayseri", *JESHO*, XVIII/1 (1975), ss. 53-114
- , "The Legal Position of Women in Kayseri, a Large Ottoman City, 1590-1630", *International Journal of Women's Studies* 3 (1980), ss. 559-582
- , "The Society and Economy of Maçuka in the Ottoman Judicial Registers of Trabzon, 1560-1640", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, Cambridge 1986, ss. 129-154.
- , "Zimmis (non-Muslim) in early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the economic and Social History of the Orient* 21 (1978): 225-293.

- , “Divorce In The Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640”, *Studia Islamica*, LXXVIII, 1993, ss.155-167.
- , *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York 1993.
- Kankal, Ahmet, “17. ve 18. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu’da Sosyal Hayat (Şer’iyye Sicillerine Göre)”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı XV İzmir 2000, ss. 31-74.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. I, İstanbul 2001.
- Kıvrım, İsmail, “XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:22, Konya 2007, ss.357-391.
- , “17. Yüzyılda Osmanlı toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayntâb, Örneği; Talâk, Muhâla’a ve Tefrik)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (<http://sbe.gantep.edu.tr>), 2011 10 (1), Gaziantep 2011, ss.371-399.
- Kurt, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa 1998.
- Mc Carthy, Justin, *The Ottoman Turks*, London 1997.
- Ortaylı, İlber, “Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980, ss.33-40.
- , *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2001.
- Özdemir, Rifat, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, *Belleten*, LIV/211, (1990), ss.993-1052.
- Özkul, Ali Efdal, *Leşkoşa’nın 4 Numaralı Şer’iye Sicili (H. 1043-1046)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Tezi, İzmir 1995.
- , *Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2005.
- , “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasındaki İslamiyete Geçmede (İhtida) Kadınların Durumu”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol: 3 Issue: 13, Kadın Araştırmaları Özel Sayısı, www.sosyalarastirmalar.com, 2010, ss. 220-231.
- Öztürk, Said, “Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri”, *Osmanlı*, V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 401-411.
- Öztürk, Said, *Askeri Kassama ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, İstanbul 1995.
- Peirce, Leslie P., “Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, İstanbul 2000, ss. 161-187.

- Peirce, Leslie P., *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul 2005.
- Sak, İzzet-Aköz, Alaaddin, "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi: Muhâla'a (18. Yüzyıl Konya Şer'îye Sicillerine Göre)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, Konya 2004, ss. 91-140.
- İzzet, Sak, "Şer'îye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725)", *Tarihin Peşinde-Uluslar Arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2012, Sayı: 7, Konya, ss. 117-135.
- Schacht, Joseph, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. M. Dağ- A. Şener, Ankara 1977.
- Schacht, Joseph, "Talâk", *İA*, Cilt XI, Eskişehir 1997.
- Tabakoğlu, Ahmet, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara 1992, ss. 92-96.
- Tümer, Günay-Küçük Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara 1997.
- Tucker, Judith E., "Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriye'si ve Filistin'de İslam Hukukuna Göre Annelik", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. M.C. Zilfi, İstanbul 2000, ss. 222-240.
- Yaman, Ahmet, *İslam Aile Hukuku*, Konya 2002.
- Williams, Henry P., "Marriage and Divorce in the Legal Culture of the Old, the Ottoman, and the New Turks", *Journal of Turkish Studies*, V, USA 1981, ss. 131-200.
- Zeilinger, Johannes, "Western Travellers On Ottoman Cyprus", *Second International Congress For Cyprus Studies 24-27 November 1998*, Ia, Eastern Mediterranean University, Gazimağusa 1999, ss. 323-341.
- Zilfi, Madeline C., "Geçinemiyoruz : 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, İstanbul 2000, ss. 251-283.